

***Afschaffing van de melkquotering;
zal de melkveehouderijsector een grote vlucht
nemen?***

Een onderzoek naar de mogelijke ruimtelijke gevolgen voor het platteland als gevolg van de afschaffing van de melkquotering.

**Afschaffing van de melkquotering;
Zal de melkveehouderijsector een grote vlucht
nemen?**

Een onderzoek naar de mogelijke ruimtelijke gevolgen voor het platteland als gevolg van de afschaffing van de melkquotering.

Afbeelding voorblad: "Constellation tussen de koeien van boer Helsloot" – Schiphol; 28 juli 1950. Foto Afkomstig van Henk van Beek.

Niets uit deze publicatie mag worden vermenigvuldigd of overgenomen, tenzij een duidelijke bronvermelding aanwezig is.

Jan Nicolai
Master scriptie Economische Geografie
Afstudeerbegeleider: dr. W.J. Meester
Nij Beets, augustus 2007.

Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen
Master Economische Geografie

 RUG Rijksuniversiteit Groningen

Voorwoord

Voor u ligt het resultaat van vele uren, dagen en zelfs weken werk. Het betreft de afsluitende masterscriptie van mijn studie Sociale Geografie & Planologie, met als specialisering Economische Geografie.

Tijdens deze studie is het mij de afgelopen vier jaar opgevallen dat binnen de ruimtelijke wetenschappen voornamelijk stedelijke gebieden centraal staan. Voor mijn gevoel geldt dit voornamelijk voor de economische geografie. Waarschijnlijk wordt dit veroorzaakt door het feit dat steden economisch gezien belangrijker dan het platteland. Ondanks deze geringe aandacht naar mijn mening, heeft het platteland altijd mijn interesse gehad. Op het moment dat ik zelf een afstudeeronderwerp mocht kiezen, stond dan ook bijna vast dat het onderwerp betrekking zou hebben op het platteland.

Een ander aspect dat weinig aandacht krijgt binnen de studie, is naar mijn idee de landbouwsector. De landbouw vormt één van de vier sectoren waaruit onze economie bestaat, namelijk de primaire, secundaire, tertiaire en quataire sector. Om deze reden zou de landbouw, voornamelijk voor de economische geografie, van belang kunnen zijn. Misschien is het de geringe dynamiek in de landbouwsector ten opzichte van andere sectoren die de sector minder interessant maakt voor onderzoek. Daarnaast is de landbouwsector verreweg de grootste ruimtegebruiker in Nederland, voor de geografie toch ook interessant naar mijn mening.

Misschien heeft de verminderde aandacht voor de landbouw er mede voor gezorgd dat ik onderzoek naar deze sector heb gedaan. Maar de belangrijkste reden dat ik mijn aandacht op de melkveehouderijsector heb gevestigd gedurende dit onderzoek, zal waarschijnlijk veroorzaakt zijn door mijn agrarische achtergrond. Ik ben opgegroeid op een melkveehouderijbedrijf. Hierdoor heeft de sector en het vakgebied altijd mijn interesse gehad. De actualiteit van de afschaffing van de melkquotering leidde vervolgens tot de precieze onderzoeksrichting.

Hoewel alleen mijn naam op het voorblad staat vermeld, heb ik dit verslag natuurlijk niet helemaal op eigen kracht gemaakt. Iedereen die een steentje heeft bijgedragen aan het tot stand en uitvoeren van dit onderzoek wil ik dan ook hartelijk bedanken. Ten eerste zijn dit alle melkveehouders die mee wilden werken aan een interview. Mijn dank gaat ook uit naar AgriDirect, het bedrijf dat mij voorzag van een steekproef. Daarnaast wil ik vrienden en familie bedanken voor het steunen, meeleven en meedenken in het onderzoeksproces. Voor mij was het erg plezierig om zo nu en dan over problemen of andere zaken te praten. Hoewel praten over een geheel ander onderwerp soms ook prettig was, ook bedankt voor deze afleiding.

Als laatste wil ik alle docenten van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen bedanken voor het bijbrengen van wetenschappelijke kennis en vaardigheden gedurende de afgelopen vier jaar. In het bijzonder wil ik prof. dr. Strijker en dr. Meester bedanken. Prof. dr. Strijker voor het geven van informatie over het vakgebied, wat vooral in de voorbereidingsfase van groot belang was. Mijn afstudeerbegeleider dr. Meester wil ik graag bedanken voor zijn wetenschappelijke begeleiding tijdens het onderzoeksproces. Zonder deze begeleiding zou het verslag in deze vorm niet tot stand zijn gekomen.

Jan Nicolai,
Nij Beets, augustus 2007.

Samenvatting

In 1984 is in de Europese zuivelsector een quotering ingesteld. De melkproductie per melkveehouder wordt hierdoor gelimiteerd. Hiernaast wordt door de EU ook subsidies gegeven op zuivelproducten aan de melkveehouders. Aangezien dit beleid een groot budget vergt, en omdat de EU een liberaler beleid wil voeren, overweegt de EU de melkquotering af te schaffen in 2015. In dit onderzoek wordt onderzocht welke eventuele ruimtelijke veranderingen deze afschaffing met zich meebrengt voor het platteland.

Uit hoofdstuk 2 komt naar voren dat er in veel publicaties van uit wordt gegaan dat de afschaffing van de melkquotering door zal gaan. Hoewel de beslissing nog niet officieel is genomen, lijkt over de afschaffing geen twijfel te bestaan onder de betrokken partijen. In hoofdstuk 2 wordt ook gemeld dat verwacht wordt dat veel melkveehouders de productie willen uitbreiden na de afschaffing omdat er geen extra quotum aankoop meer noodzakelijk is. Toch zal het gevoerde mestbeleid door de gebruiksnormen een beperkende werking hebben op deze uitbreidingsmogelijkheden.

Hoofdstuk 3 bestudeert deze (uitbreiding)mogelijkheden die de melkveehouderijsector heeft op het huidige platteland. Het blijkt dat er vanuit de maatschappij en de politiek steeds meer belang wordt gehecht aan landschap en natuur, wat mogelijk de melkveehouderij bedreigt. Er komt echter ook naar voren dat er in Nederland gebieden zijn waar de melkveehouderij zich verder kan ontwikkelen en waar geconcurrereerd kan worden op de wereldmarkt.

Groei van de melkveehouderijbedrijven is dus mogelijk op het Nederlandse platteland. Uit hoofdstuk 6 blijkt dat een groot deel van de melkveehouders ook wil uitbreiden als gevolg van de afschaffing van de melkquotering. Twintig van de achtendertig respondenten willen hun productie uitbreiden, terwijl slechts zes respondenten niet willen uitbreiden. Zeven respondenten geven aan misschien te willen uitbreiden als de toekomstige situatie daarom vraagt. één respondent zegt de productie te willen beëindigen als gevolg van de afschaffing van de melkquotering. De overige respondenten voeren wel veranderingen door, maar niet als gevolg van de afschaffing van de melkquotering. Door deze uitbreidingsplannen zal de melkproductie naar verwachting met 30% groeien. Het aantal bedrijven zal naar verwachting afnemen en de gemiddelde omvang per bedrijf groeit volgens de verwachtingen. Veel van deze verwachtingen zijn echter afhankelijk van de toekomstige (financiële) omstandigheden binnen de sector. Deze zijn momenteel nog onbekend, waardoor de werkelijke plannen kunnen afwijken. De uitbreidingsplannen binnen de melkveehouderijsector worden echter beperkt door het mestbeleid, omdat hierin een maximum is gesteld aan de hoeveelheid mest die mag worden uitgereden per hectare. Voor het een uitbreiding van de productie is dus meer landbouwgrond nodig. Omdat landbouwgrond in Nederland schaars is, werkt het mestbeleid beperkend.

De groei van de melkveehouderijsector en de werking van het mestbeleid hebben enkele ruimtelijke veranderingen tot gevolg, zoals blijkt uit hoofdstuk 7. Er zullen minder melkveehouderijbedrijven overblijven na de afschaffing van de melkquotering. Dit zal mogelijk leiden tot leegstand. Doordat de bedrijven gemiddeld groter worden, zal de weidegang van de koeien waarschijnlijk negatief worden beïnvloed door de afschaffing. Hier komt bij dat de melkveehouderijbedrijven na de afschaffing van de melkquotering voornamelijk gevestigd zullen zijn in gebieden die geschikt zijn voor schaalvergroting. Hier is het namelijk mogelijk om de uitbreidingsplannen te realiseren. In andere gebieden neemt het belang van de sector af. Gebieden waar de beste mogelijkheden zijn voor de uitbreidingsplannen kenmerken zich overigens ook door een mesttekort. In gebieden met een mestoverschot is uitbreiding namelijk relatief duur door de concurrentie op de mestmarkt. Ook wordt verwacht dat het areaal gras- en maïsland zal toenemen als gevolg van de afschaffing van de melkquotering. Dit zal voornamelijk ten koste gaan van de teelt van graan. Door de groei van de melkveehouderijsector zullen andere veehouderijsectoren krimpen. Naar verwachting geldt dit voor de pluimvee, vleesvee- en varkenssector. Gebieden waar deze sectoren momenteel overheersen, zal het aandeel

van de melkveehouderijsector dus toenemen. De melkveehouderijsector zal op het Nederlandse platteland dus meer gaan overheersen volgens de verwachtingen. Hoe de verschuivingen binnen de veehouderijsectoren precies zullen zijn, is afhankelijk van de onderlinge concurrentiekracht van deze sectoren in de toekomstige situatie. Hoewel dit in de toekomst kan veranderen, wordt er momenteel van uit gegaan dat de melkveehouderijsector een relatief sterke concurrentiekracht heeft ten opzichte van de andere sectoren.

Inhoudsopgave

<i>Voorwoord</i>	3
<i>Samenvatting</i>	4
<i>Inhoudsopgave</i>	6
<i>Lijst met figuren en tabellen</i>	8
<i>Hoofdstuk 1. Inleiding</i>	9
1.1 Aanleiding van het onderzoek	9
1.2 Probleem-, doel-, vraagstelling	9
1.3 Relevantie van het onderzoek	11
1.4 Opbouw van het onderzoek	11
<i>Hoofdstuk 2. Historie Zuivelbeleid in Europa</i>	12
2.1 Inleiding	12
2.2 Opkomst Europese samenwerking en Gemeenschappelijk Landbouw Beleid	12
2.3 Het melkquotumsysteem	13
2.3.1 Toelichting melkquotumsysteem	13
2.3.2 Discussie rondom de invoering	14
2.3.3 Effecten van het melkquotumsysteem	15
2.4 Mestwetgeving wordt beperking	15
2.5 Conclusie	17
<i>Hoofdstuk 3. Ontwikkelingen op het platteland</i>	18
3.1 Inleiding	18
3.2 Het platteland: landbouw versus landschap	18
3.3 Het platteland en de landbouw economisch bekeken	19
3.3.1 Lagere economische groei op het platteland	20
3.3.2 Kansen voor de landbouw	20
3.4 Conclusie	21
<i>Hoofdstuk 4. Theoretisch kader</i>	22
4.1 Inleiding	22
4.2 Definities	22
4.3 De huidige marktform van de zuivelmarkt: quoteringstelsel	23
4.4 Quotum als productiefactor	25
4.5 Toekomstige marktform: volledige mededinging	26
4.6 Veranderingen grondgebruik	27
4.7 Conceptueel model	29
4.8 Eerder onderzoek	30
<i>Hoofdstuk 5. Methodologie</i>	32
5.1 Inleiding	32
5.2 Dataverzameling	32
5.2.1 Literatuurstudie	32
5.2.2 Enquête	33
5.3 Validiteit en betrouwbaarheid	35

<i>Hoofdstuk 6.</i>	<i>Analyse veranderingen melkveehouderij</i>	<i>37</i>
6.1	Inleiding	37
6.2	Toekomstplannen melkveehouders door afschaffing melkquotum	37
6.3	Veranderingen binnen de melkveehouderijsector	40
6.4	Afhankelijkheid van de melkprijs	43
6.5	Uitvoerbaarheid en wettelijke mogelijkheden van productie uitbreidingen	46
6.6	Conclusie	47
<i>Hoofdstuk 7.</i>	<i>Ruimtelijke veranderingen platteland</i>	<i>49</i>
7.1	Inleiding	49
7.2	Ruimtelijke veranderingen als gevolg structuurverandering	49
7.3	Ruimtelijke veranderingen als gevolg van mestbeleid	50
7.4	Conclusie	54
<i>Hoofdstuk 8.</i>	<i>Conclusies</i>	<i>55</i>
<i>Literatuur</i>		<i>57</i>
<i>Bijlagen</i>		<i>60</i>

Lijst met figuren en tabellen

Tabellen

2.1	Ontwikkeling van het aantal melkkoeien en melkveebedrijven	13
6.1	Vorbereidingen melkveehouders op afschaffing melkquotering	38
6.2	Schatting aantal melkveehouderijbedrijven 2015	42
7.1	Veranderingen omvang en samenstelling grondgebruik	50
7.2	Omvang en samenstelling veestapels na afschaffing melkquotering	52

Figuren

4.1	Soorten Platteland	23
4.2	De economische werking van een quoteringstelsel	24
4.3	Werkning van het marktmechanisme	26
4.4	Grondgebruik in Von Thünen's locatie theorie	28
4.5	Conceptueel model	29
6.1	(Groei)plannen van melkveehouders	39
6.2	Geen verband bedrijfsomvang en toekomstplannen	40
6.3	Verwachtingen hoogte melkprijs van melkveehouders	44
7.1	Grondgebruik binnen de landbouwsector	53

1. Inleiding

1.1 Aanleiding van het onderzoek

De zuivelsector heeft sinds lange tijd een speciale positie ingenomen in de Europese Unie. Na de Tweede Wereldoorlog werd er door de Europese landen België, West-Duitsland, Luxemburg, Italië, Frankrijk en Nederland een samenwerking opgestart om agrariërs te ondersteunen. Deze samenwerking had de vorm van een douane-unie. Dit hield in dat de zes betrokken landen onderling landbouwproducten tolvrij konden verhandelen, terwijl ze een gemeenschappelijke buitengrens hanteerden voor handel met andere landen (Krijger, 1991). De samenwerking werd belangrijk geacht door de centrale rol die de landbouwsector speelt in de voedselvoorziening. Er werd besloten om de individuele producenten van melk (en andere landbouwproducten) een subsidie te geven per geproduceerde hoeveelheid. Dit zette veel melkveehouders echter aan tot een groei van hun melkproductie, waardoor het aanbod van melk de vraag al snel oversteeg. Als reactie hierop stelde de toenmalige Europese Gemeenschap in 1984 een productiequotum in. De maximale hoeveelheid melk die een melkveehouder mocht produceren werd zo aan een limiet gebonden.

De subsidies die de Europese Unie nog steeds op de productie geeft, zorgen echter voor een steeds grotere druk op het budget van de Europese Unie. Ook strookt dit subsidiebeleid niet met het algemene beleid van de EU waarin steeds meer liberalisering wordt nagestreefd (European Communities, 2006). Voornamelijk vanwege deze redenen gaan er steeds meer stemmen op om het quoteringstelsel af te schaffen in de zuivelsector. In 2003 zijn reeds veranderingen doorgevoerd in het beleid om de boeren minder afhankelijk te maken van de productiesubsidies. Het doel was om de landbouwsector marktgericht te maken. Om dit te realiseren werden de interventieprijzen en exportsteun op boter en magere melkpoeder verlaagd. Tevens is in 2003 door de Europese landbouw ministers afgesproken dat het quoteringsbeleid gehandhaafd blijft tot 2015. Over de periode na 2015 is nog geen formeel besluit genomen. De genomen beslissingen in 2003 wijzen echter in de richting van een meer geliberaliseerd landbouwbeleid, wat hoogstwaarschijnlijk vertaald zal worden in de afschaffing van de melkquotering (Ministerie van LNV, 2007a).

Door deze eventuele afschaffing zou het voor elke individuele producent dus mogelijk worden om de productie te verhogen (zonder de kosten van de aankoop van extra melkquotum). Deze mogelijkheid om meer te produceren zal grote gevolgen kunnen hebben voor de bedrijfsvoering in de veeteeltsector. Het gaat hier bijvoorbeeld om de vergroting van het bedrijf.

Door deze eventuele mogelijkheden voor groei in de zuivelsector zullen zich echter ook veranderingen voordoen in de omgeving waarin de zuivelsector voornamelijk is gelokaliseerd, het platteland. Voordat het quotumbeleid wordt afgeschaft, is het van belang om op de hoogte zijn van de ruimtelijke gevolgen voor het platteland. Dat deze veranderingen voor het platteland duidelijk in kaart worden gebracht is belangrijk omdat het platteland in Nederland door vele mensen wordt gewaardeerd door de landschappelijke waarde. Het platteland is niet alleen de plaats van productie voor de landbouw, maar heeft meer dus meerdere functies. Voor deze andere functies is het van belang om te weten hoe het platteland zal veranderen na de afschaffing van het melkquotum.

1.2 Probleem-, doel-, vraagstelling

Uit de hiervoor beschreven aanleiding van dit onderzoek is de probleemstelling die centraal staat in dit onderzoek af te leiden. Het is aannemelijk dat wanneer er een einde komt de situatie van nu, waarin de melkproductie aan een limiet is gebonden door het melkquotum, er gevolgen kunnen ontstaan voor de ruimtelijke ordening op het platteland en de inrichting van het platteland. In deze studie zal worden onderzocht of de afschaffing

van de melkquotering dergelijke ruimtelijke veranderingen tot gevolg zal hebben. De probleemstelling van dit onderzoek kan dus als volgt worden geformuleerd:

Als het melkquotum wordt afgeschaft, zal dit mogelijk ruimtelijke gevolgen hebben voor het platteland. Als deze ruimtelijke gevolgen voorafgaand aan de beslissing bekend zijn, kan hier rekening mee worden gehouden en op worden ingespeeld.

Hieruit is de volgende doelstelling af te leiden:

Het onderzoeken van de veranderingen binnen de melkveehouderijsector als gevolg van de afschaffing van het melkquotum. Om vervolgens door deze kennis van de veranderingen binnen de melkveehouderij de ruimtelijke gevolgen voor het platteland te benoemen.

Om deze doelstelling te behalen, is de volgende onderzoeksvraag opgesteld:

Welke ruimtelijke veranderingen zijn te verwachten op het platteland, en de inrichting van het platteland als gevolg van de afschaffing van het melkquotum in de nabije toekomst.

Deze hoofdvraag is op te delen in meerdere onderzoekbare deelvragen. Deze deelvragen zijn als volgt geformuleerd:

- 1. Hoe zullen de melkveehouders met hun bedrijfsvoering reageren op de afschaffing van het melkquotum?*
Om te achterhalen wat de veranderingen binnen melkveehouderijsector zijn als gevolg van de afschaffing, moet onderzoek gedaan worden naar hoe individuele melkveehouders denken te reageren op de plannen. Het is mogelijk dat zij van plan zijn om hun melkproductie uit te breiden of bijvoorbeeld te continueren.
- 2. Welke gevolgen hebben deze plannen van de individuele melkveehouders voor de gehele melkveehouderijsector?*
Als de individuele plannen van de melkveehouders onder de loep worden genomen, kunnen de veranderingen voor de hele sector beschreven worden. Het kan zijn dat het aantal bedrijven zal afnemen terwijl de gemiddelde bedrijfsomvang toeneemt als gevolg van de afschaffing van het melkquotum. Het ontdekken van zulke structuurveranderingen in de melkveehouderijsector is het doel van deze onderzoeksvraag.
- 3. Zijn de plannen van de agrariërs, in de situatie na afschaffing van het melkquotum uitvoerbaar gelet op planologische beperkingen?*
De groei van de melkveebedrijven is uiteraard niet alleen gebonden aan de hoogte van het individuele melkquotum. Er bestaat meer regelgeving, die ook een beperking kan leggen op de omvang van de melkproductie, waar de bedrijven uit de sector zich aan dienen te houden. Deze onderzoeksvraag richt zich erop om te onderzoeken of de plannen van de melkveehouders wel haalbaar zijn met het oog op deze andere beperkende maatregelen.
- 4. Hoe zal het platteland mogelijk veranderen als gevolg van de structuurverandering binnen de melkveehouderijsector?*
De melkveehouderij is een belangrijke speler op het Nederlandse platteland. Vandaar dat de veranderingen binnen deze sector ook zeker gevolgen zullen hebben voor het platteland. Het doel van deze onderzoeksvraag is om te bepalen hoe de gevonden structuurveranderingen binnen de melkveehouderijsector als gevolg van de afschaffing van het melkquotum, het Nederlandse platteland zullen veranderen.

Naast deze vier onderzoeksvragen zijn er ook enkele vragen die achtergrondinformatie verschaffen over het thema van dit onderzoek. Deze vragen zijn van belang omdat ze fungeren als een verkenning op het gebied van melkquotum, de melkveehouderijsector en het platteland. De vragen luiden als volgt:

- Wat houdt het melkquoteringssysteem in?
- Wanneer en met welk doel is het melkquoteringssysteem ingevoerd?
- Welke gevolgen had het melkquotumstelsel voor de melkproductie in Europa?
- Waarom wil men het melkquotumstelsel nu afschaffen?
- Wat wordt verstaan onder de term *het platteland* en wat is de rol van de melkveehouderij hierin?
- Met welke beperkingen, die invloed hebben op veranderingen binnen de melkveehouderijsector heeft de sector te maken?

Deze vragen zullen het onderzoeksthema verduidelijken en afgrenzen. Wat er in dit onderzoek wordt verstaan onder de genoemde begrippen zal worden toegelicht door deze bovenstaande vragen.

1.3 Relevantie van het onderzoek

Wetenschappelijke relevantie

Op het moment is er een discussie gaande binnen de EU over de eventuele afschaffing van het melkquotum. Het blijkt moeilijk te zijn om tot een overeenkomst te komen. Dit komt mede doordat de belangen groot zijn, en door het feit dat de belangen van de Europese landen soms verschillend, of zelfs conflicterend zijn. Dit houdt in dat de gevolgen van deze beleidsmaatregel verschillend zullen zijn voor de verschillende landen. Hier komt bij dat de gevolgen niet alleen merkbaar zullen zijn binnen de zuivelsector, maar ook op andere terreinen. Naast veranderingen binnen de zuivelsector zijn ook gevolgen voor het gehele platteland denkbaar. Het is van belang dat ook deze gevolgen inzichtelijk worden gemaakt. Zo kan hier rekening mee worden gehouden. Mogelijkerwijs worden er regels gemaakt om bepaalde ruimtelijke gevolgen tegen te gaan.

Maatschappelijke relevantie

Het platteland van Nederland betreft een grote oppervlakte van de totale omvang van Nederland. Het platteland neemt in ons land een belangrijke plaats in. Hier komt bij dat het platteland (als tegenovergestelde van de stad) door veel mensen wordt ervaren als gebied met kenmerken zoals rust, groen, natuur en een mooie omgeving. Deze belangrijke plaats die het platteland en haar uiterlijke kenmerken heeft voor veel mensen, heeft voor veel mensen dus een belangrijke 'betekenis' of 'waarde' (Min. LNV, 2006). Om deze reden is het belangrijk dat de mogelijke gevolgen van een afschaffing van het melkquotering systeem voor het platteland worden onderzocht, om zo te kunnen oordelen of deze waardering van het platteland onder druk komt te staan door deze maatregelen.

1.4 Opbouw van het onderzoek

Deze studie is als volgt opgebouwd. Nadat in hoofdstuk 1 de onderzoeksvragen aan bod zijn gekomen, zal in hoofdstuk 2 en 3 allereerst achtergrondinformatie worden gegeven bij dit onderwerp. Hoofdstuk 2 gaat in op de geschiedenis en achtergronden van het zuivelbeleid en melkveehouderijsector in Nederland en Europa. In Hoofdstuk 3 worden de kenmerken van het platteland, en het gebruik van het platteland die van belang zijn voor de landbouwsector behandeld. Hoofdstuk 4 gaat in op de theoretische achtergronden die horen bij de verschillende relevante economische markt vormen. Ook wordt er theorie rondom het grondgebruik gepresenteerd. In hoofdstuk 5 worden de methoden van onderzoek omschreven, zodat het onderzoeksproces duidelijk wordt. In hoofdstuk 6 en 7 komen vervolgens de uitkomsten van het uitgevoerde onderzoek naar voren. Hoofdstuk 6 gaat in op de plannen van de melkveehouders in verband met de afschaffing van het melkquotum. In hoofdstuk 7 zal vervolgens duidelijk worden of en hoe het platteland ruimtelijk gezien verandert als gevolg van deze plannen.

2. Historie Zuivelbeleid in Europa

2.1 Inleiding

Sinds de invoering van de melkquotumregeling in 1984 is er door verschillende partijen kritiek geweest op geweest. Zo ontstond er eind de jaren '90 vanuit de *World Trade Organisation* (WTO) verzet tegen dit Europese beleid, aangezien de Europese markt werd afgeschermd, wat de vrije (wereld)markt niet ten goede komt. Ook vanuit Europa ontstond verzet tegen deze regeling. Steeds meer Europese melkveehouders willen namelijk ook van de productiebeperkingen af, zodat ze hun productie kunnen uitbreiden. Een andere belangrijke reden waarom het Europese zuivelbeleid onder vuur ligt, zijn de hoge kosten voor de Europese Unie die aan dit beleid vastzitten, in de vorm van subsidies. Vandaar dat de Europese politiek zelf ook veranderingen door wil voeren in haar landbouwbeleid (Berkum, Van et al. 2006).

Voordat verder zal worden ingegaan op het toekomstige beleid met eventuele aanpassingen, is het eerst van belang om meer inzicht te krijgen in het systeem van melkquotering en de redenen voor invoering van dit systeem.

2.2 Opkomst Europese samenwerking en Gemeenschappelijk Landbouw Beleid

Na de Tweede Wereldoorlog was er in Europa behoefte aan verdergaande economische samenwerking binnen vrijwel alle economische sectoren. Dit is vooral te verklaren door de redenering van veel Europese landen dat economische samenwerking de kans op een mogelijk volgende oorlog zou verminderen (Krijger, 1991). De behoefte aan economische samenwerking resulteerde in 1957 in het Verdrag van Rome waarin de Europese Economische Gemeenschap (EEG) werd opgericht. Het doel was om een gemeenschappelijke markt in te stellen waarin vrij verkeer van goederen, diensten, personen en kapitaal mogelijk was.

Dit vrije verkeer van goederen telde niet voor landbouwproducten. Omdat de betrokken landen reeds afzonderlijk regelgeving hadden gemaakt om hun boeren te beschermen, kon men moeilijk overeenstemming bereiken over het instellen van één vrije markt voor landbouwproducten. In 1968 werden de lidstaten het eens over het te voeren landbouwbeleid, wat tot uitdrukking kwam in het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) (Krijger, 1991).

Uitgangspunten van het GLB zijn volgens Krijger (1991, pag. 1):

- Het bevorderen van de productiviteit van de landbouw;
- Het garanderen van een redelijke levensstandaard voor de landbouwbevolking;
- Het stabiliseren van de markten voor landbouwproducten;
- Het veiligstellen van de voorziening van landbouwproducten;
- Het tegen redelijke prijzen aanbieden van landbouwproducten aan de consument.

Deze uitgangspunten komen in de praktijk tot uitdrukking door het voeren van een gemeenschappelijk markt- en prijsbeleid, wat de Europese boeren bescherming bood tegen fluctuaties van de wereldmarktprijs. Feitelijk kwam het er op neer dat boeren meer verdienden voor hun productie (door de Europese subsidies) dan dat ze volgens de wereldmarktprijs zouden verdienen. Door deze relatief hoge prijzen werd het uitbreiden van de productie financieel gezien interessant voor Europese boeren. Hierdoor ontstonden na de invoering van de melkquotering overschotten binnen de Europese zuivelmarkt. Dit werd veroorzaakt door het feit dat de groei van de afzetmogelijkheden van de landbouwproducten achterbleef bij de groei van de landbouwproductie.

Volgens Van Bruchem en Rutten (1987) is de productiestijging op de melkveebedrijven in de decennia na de Tweede Wereldoorlog tot halverwege de jaren '80 niet volledig toe te schrijven aan het gevoerde Europese beleid. Achter deze productiestijging zaten ook economische en technische oorzaken. Door de toenemende welvaart in deze periode waren melkveehouders genoodzaakt de arbeidsproductiviteit te verhogen om het gemiddelde welvaartsniveau te kunnen volgen. Dit hield in dat er meer geproduceerd moest worden. Een voor de hand liggende strategie hiervoor was een uitbreiding van het gemiddelde aantal koeien per bedrijf, dit is te zien in tabel 2.1. Bij de noodzakelijke vergroting van de arbeidsproductiviteit werden de melkveehouders geholpen door allerlei technische verbeteringen op het gebied van voederwinning, huisvesting en melkwinning (Van Bruchem en Rutten, 1987).

Tabel 2.1   Ontwikkeling van het aantal melkkoeien en melkveebedrijven

	jaartal			
	1960	1970	1980	1985
Totaal aantal melkkoeien (x1000)	1628	1896	2356	2367
Bedrijven met melkkoeien (x1000)	183	116	67	58
Melkkoeien per bedrijf (gemiddeld)	9	16	35	41

(Naar Van Bruchem en Rutten, 1987)

In de decennia na de Tweede Wereldoorlog is sprake van een flinke stijging van het aantal melkkoeien, en dus ook van de melkproductie. Uit het voorgaande blijkt dat hier meerdere redenen voor bestaan. Door de stijging van de zuivelproductie, liepen de kosten voor de Europese overheid behoorlijk op doordat zij via hun prijsbeleid de melkveehouders per geproduceerde hoeveelheid melk subsidieerden. Het gevoerde prijsbeleid had geen mogelijkheden om deze situatie van productiestijging te veranderen. Het prijsbeleid stimuleerde juist dit proces van productievergroting in de zuivelsector. Vandaar dat op den duur beleid werd gevoerd met productiebeperkende maatregelen. Vanaf eind jaren '70 is hiermee begonnen, maar in 1984 werd de meest serieuze maatregel doorgevoerd, het melkquotumsysteem.

2.3   Het melkquotumsysteem

Zoals gemeld in de vorige paragraaf, moest er iets veranderd worden aan het zuivelbeleid van de EEG van de jaren '70. Deze verandering kwam in de vorm van de invoering van het melkquotumsysteem. In deze paragraaf zal eerst de inhoud van het melkquotum systeem worden uitgelegd. Daarna zal worden ingegaan op de discussie die volgde rondom de invoering van dit systeem. Als laatste komen de effecten van het nieuwe quotumbeleid op de productieomvang aan bod.

2.3.1   toelichting melkquotumsysteem

Een quotumsysteem is een systeem om de productie van een bepaald product aan maximum te binden. In dit systeem krijgt elke individuele aanbieder namelijk een bepaalde hoeveelheid toegewezen die het bedrijf mag produceren van het betreffende product en mag aanbieden op de markt. In het geval van het melkquotum werd dus de hoeveelheid melk die elke individuele melkveehouder mocht produceren aan een maximum gebonden. Dit beleid werd in geheel Europa gevoerd, waardoor deze

productielimiet voor alle Europese melkveehouders gold. De hoogte van het melkquotum van iedere individuele melkveehouder werd berekend op basis van de geproduceerde hoeveelheid melk in het jaar 1983. Het hierop volgende jaar, 1984, was het eerste jaar waarin de melkquotumregeling van kracht was, en de melkproductie dus aan een limiet gebonden was (Giessen, 1985). Om er voor te zorgen dat de melkveehouders niet meer produceerden dan het aan hen toegekende melkquotum, werd besloten dat melkveehouders een (financiële) heffing moesten betalen over de teveel geproduceerde en aangeboden hoeveelheden melk. Deze heffing is bekend geworden onder de naam "Superheffing". Deze (super)heffing was dermate hoog dat de melkveehouder geen winst meer zou maken op de extra aangeboden melk boven het individuele melkquotum. Het individuele melkquotum waarover dus geen heffing betaald hoefde te worden, wordt ook wel "heffingsvrije hoeveelheid" genoemd. In de literatuur worden de begrippen "melkquotum", "superheffing", "contingenteringsregeling" en "heffingsvrije hoeveelheid" overigens veelal door elkaar gebruikt (Van Bruchem en Rutten, 1987). In dit onderzoek zal voornamelijk gesproken worden van de melkquotumregeling.

Het melkquotumsysteem richt zich dus direct op beïnvloeding van het gedrag van individuele melkveehouders, door de melkaflevering boven het individuele melkquotum te ontmoedigen (Krijger, 1991). Zo zou er een einde gemaakt worden aan de stijging van de melkproductie van de voorgaande decennia. Maar het melkquotumbeleid ging verder dan dit want een productiebeperking was noodzakelijk. Zoals gezegd was de hoeveelheid geproduceerde melk in 1983 maatgevend voor de omvang van het individuele melkquotum. Om een productievermindering af te dwingen, werd de geleverde hoeveelheid melk in 1983 verminderd met 7 procent. De overgebleven hoeveelheid stond gelijk aan het individueel toegekende melkquotum. Aanvankelijk werd het melkquotumsysteem voor vijf jaar ingevoerd, en zou het beleid vervolgens worden geëvalueerd. Door de invoering werd een meer evenwichtige verhouding tussen vraag en aanbod verwacht. Aangezien er na vijf jaar nog niet voldoende marktevenwicht was bereikt volgens de Europese leiders, werd het systeem verlengd (Krijger, 1991).

2.3.2 Discussie rondom de invoering

Gezien de problematiek rondom de Europese zuivelproductie en het Europese zuivelbeleid voorafgaand aan de invoering van het melkquotumsysteem, is het niet verwonderlijk dat alle betrokken partijen van mening waren dat er maatregelen genomen dienden te worden. Maar volgens Bolhuis et al. (1992) zagen niet alle partijen het melkquotumsysteem als de oplossing voor het probleem van het groeiende gat tussen de melkproductie, met een gemiddeld jaarlijkse groei van 2,6% in de jaren direct voorafgaand aan de introductie van de melkquotering en de afzetmogelijkheden, die slechts groeiden met gemiddeld 0,5% per jaar (Krijger, 1986). Zo waren de melkveehouders en hun belangenorganisaties tegenstander van het ingrijpende melkquotumbeleid. Terwijl het ministerie van Landbouw onder druk van Europese collega's een meer positieve houding ten opzichte van het nieuwe beleid had. Een argument van de tegenstanders was dat de productiebeperking een verstarring van de markt zou veroorzaken. Daar komt bij dat een productiebeperking van het ene landbouwproduct onmiddellijk een stijging van de productie van andere landbouwproducten zou betekenen volgens Mansholt (1986).

Ondanks de verdeeldheid over de invoering van het voorgenomen melkquotumsysteem besluit de toenmalige Europese Gemeenschap toch tot de invoering van dit systeem. Dit systeem had niet alleen de meest verregaande gevolgen voor de zuivelsector, maar bood volgens de Europese leiders ook de meest effectieve oplossingen voor de problemen. De melkquotumregeling zorgde namelijk voor een beperking van de Europese melkproductie en daarmee het Europese zuivelbudget, terwijl het tegelijkertijd de landbouwincomens beschermde, doordat er nog steeds minimumopbrengst werd gegarandeerd voor de melkveehouders (Krijger 1991).

2.3.3 Effecten van het melkquotumsysteem

Het is niet verwonderlijk dat de melkveehouders hun bedrijfsvoering flink moesten aanpassen door de invoering van het melkquotumsysteem. De jaren voorafgaand aan de invoering was er namelijk sprake geweest van een sterke stijging van het aantal melkkoeien (zie tabel 2,1) en de hoeveelheid geproduceerde melk, terwijl na de invoering de melkveehouders noodgedwongen hun veestapel en melkproductie dienden te verminderen. Dit was ten minste het uitgangspunt van het beleid. Of het beleid dit gewenste effect had zal in het volgende stuk worden behandeld, samen met andere (onvoorziene) gevolgen van het beleid.

Uit de literatuur komt het algemene beeld naar voren dat in het eerste jaar na de invoering van het melkquotumsysteem de meeste melkveehouders een afwachtende houding aannamen. Er werd vrijwel niets veranderd aan de bedrijfsvoering, het aantal koeien en het voerpatroon bleef gelijk. Hierdoor bleef de melkproductie ook vrijwel gelijk aan het voorgaande jaar. In de meeste gevallen werd het individueel toegekende melkquotum dus overschreden, en was het betalen van de superheffing over de teveel geleverde melk voor de meeste melkveehouders een gedwongen gevolg. In de hierop volgende jaren reageerden de melkveehouders wel in bedrijfsvoering op het nieuwe beleid. Het gemiddelde aantal koeien per bedrijf ging omlaag, zodat er minder geproduceerd werd. De melkproductie kwam dus eind jaren '80 vrijwel overeen met het individueel toegekende melkquotum. Er kan dus gesteld worden dat er in deze jaren op kleinere schaal geproduceerd werd vergeleken met het maatgevende productiejaar 1983 (Krijger, 1991). Enkele jaren na de invoering van het melkquotumsysteem werd dus duidelijk dat de hoeveelheid geproduceerde melk daadwerkelijk afnam. In de literatuur destijds is er dan ook overeenstemming dat het gevoerde melkquotumbeleid een einde heeft gemaakt aan de jarenlange groei van de melkproductie en effectief is geweest in het beperken van de melkproductie (zie hiervoor onder andere Helming et al., 1991; Giessen, 1985; Bruchem, Van & Rutten, 1987; Krijger, 1986/1991).

Zoals gezegd wordt het melkquotumbeleid na een bepaalde periode geëvalueerd, waarna wordt besloten of het beleid zal worden aangehouden of vervangen. Tot op heden is bij elke evaluatie de melkquotering gehandhaafd. Volgens de Europese Commissie is er namelijk nog geen sprake van een marktevenwicht op de zuivelmarkt (geweest), zodat de melkproductie in Europa nog niet is vrijgegeven. Hierin lijkt echter verandering te komen. Doordat de kosten van het Europese zuivelbeleid nog steeds erg hoog zijn, en de EU een steeds liberaler beleid wil voeren, is het melkquotumsysteem in opspraak gekomen. Het beleid van EU wordt steeds liberaler door de invloed van de *World Trade Organisation*, deze organisatie streeft namelijk een vrije wereldhandel na (Van Berkum et al., 2006). Het liberale beleid houdt in dat de interactie tussen vraag en aanbod de melkprijs en de geproduceerde hoeveelheid melk zouden moeten bepalen, in plaats van de situatie waarin de overheid de prijs en de te produceren hoeveelheid bepaalt.

2.4 Mestwetgeving wordt beperking

Hoewel er officieel nog niet is besloten over de afschaffing van het melkquotumsysteem door de Europese bestuurders, gaat in de zuivelsector iedereen ervan uit dat het systeem in 2015 zal worden beëindigd. In 2008 zal namelijk de volgende evaluatie van het beleid plaatsvinden. Verwacht wordt dat de melkquotumregeling dan om hiervoor genoemde redenen zal worden afgeschaft, met ingang van 2015 (Berkum, Van et al. 2006). In dit geval zou het melkquotum niet meer de beperkende factor zijn voor de groei van een melkveehouderijbedrijf, maar zal het gevoerde mestbeleid een limiet stellen aan de maximale omvang van de individuele melkveehouderijbedrijven (Berkhout et al., 2003). In het huidige mestbeleid is er namelijk een grens gesteld aan de hoeveelheid mest die mag worden uitgereden over elke hectare weiland. Dit zijn de zogenaamde

gebruiksnormen, die de boer dus beperkt in de maximale hoeveelheid mest die hij mag gebruiken (Min. LNV, 2007b). Hoeveel mest er in totaal mag worden gebruikt per bedrijf, is dus afhankelijk van het aantal hectares landbouwgrond van het betreffende bedrijf. Uiteraard zijn er ook andere factoren die een bedreiging of beperking kunnen vormen voor de omvang van melkveebedrijven en de melkveehouderijsector. De melkprijs kan bijvoorbeeld dalen waardoor er niet meer winstgevend kan worden geproduceerd. Ook kan het zijn dat andere vormen van landbouw of grondgebruik meer ruimte in zullen gaan nemen. In deze situatie, waarin minder landbouwgrond gebruikt zal worden door de melkveehouderijsector, zal het mestbeleid alsnog een beperkende werking hebben op de overgebleven melkveebedrijven. Bij iedere hoeveelheid hectares landbouwgrond stelt het mestbeleid namelijk een limiet aan het aantal melkkoeien. Hoewel er dus meerdere factoren zijn die de melkveehouderijsector kunnen bedreigen, is het mestbeleid de factor die de omvang, wat betreft aantal koeien, van de melkveebedrijven en -sector beperkt. Als er minder landbouwgrond beschikbaar zou zijn voor de melkveehouderij, zou het aantal melkkoeien niet per definitie hoeven af te nemen. Door bijvoorbeeld de inkoop van extra voer, zou dit probleem te ondervangen zijn. Het is echter het mestbeleid dat in deze situatie stelt dat het aantal melkkoeien dient af te nemen.

Als het vee meer mest produceert dan de maximale toegestane hoeveelheid, heeft de veehouder twee opties (Min. LNV, 2007b). Ten eerste kan hij meer grond aankopen, zodat hij in totaal meer mest mag gebruiken. Aan deze optie zijn natuurlijk hoge kosten verbonden. Regionaal gezien verschillen de grondsprijzen aanzienlijk, maar aankoop van een hectare landbouwgrond kost duizenden euro's.

Ten tweede kan de veehouder de teveel produceerde mest afvoeren naar boeren die nog wel ruimte hebben voor het gebruiken van extra mest. Aan deze mogelijkheid zijn uiteraard ook kosten verbonden. In principe wordt de prijs van het afvoeren van de mest door de interactie tussen vraag en aanbod bepaald, waardoor de hoogte variabel is. Er moet echter wel in acht worden genomen dat deze kosten van mest afvoer jaarlijks terugkeren in tegenstelling tot de optie om extra landbouwgrond aan te kopen.

Voor beide opties geldt dat de veehouder voor extra kosten komt te staan. Zowel de kosten van landbouwgrond als de kosten voor het afvoeren van mest zijn variabel. Dit houdt in dat de hoogte van de eventuele kosten voor de veehouder per jaar kunnen verschillen. De hoogte van de kosten van beide opties zullen bepalen voor welke optie de veehouder kiest. Ook is het mogelijk dat de veehouder voor geen van beide mogelijkheden kiest, als hij oordeelt dat de extra kosten te hoog zijn vergeleken met de extra opbrengsten. In dit geval zal de veehouder zijn veestapel moeten krimpen naar een niveau dat volgens de mestwetgeving wel aanvaardbaar is. Deze keuze is zoals gezegd afhankelijk van de te verwachten opbrengsten. Deze opbrengsten verschillen per sector in de veehouderij (bijvoorbeeld koeien, schapen, kippen en varkens). Maar de mestwetgeving is wel voor al deze sectoren binnen de veehouderij bindend. In iedere sector zal land moeten worden aangekocht of mest worden afgevoerd. Hoeveel de ondernemers in elke sector hier voor overhebben, is afhankelijk van hun opbrengst. Doordat de opbrengst per sector verschilt, zal de keuze om door te groeien (met het gevolg grond te kopen of mest af te voeren) ook per sector verschillen. Dit zal er toe leiden dat de sectoren binnen de veehouderij elkaar zullen verdringen door de mestwetgeving. Als de opbrengsten in de sector van de koeien bijvoorbeeld hoger ligt dan in andere sectoren, zullen zij namelijk meer bieden voor de twee genoemde *resources* (grond en mestafvoer). Hierdoor zal de koeien sector zal groeien ten koste van de andere sectoren (De Vlieger, 2004).

Het mestbeleid zal dus bepalend worden voor de groeimogelijkheden als de melkquotumregeling wordt afgeschaft. Aangezien er een limiet zit aan de mest die mag worden gebruikt per hectare, en het aantal hectares in Nederland, gebruikt voor landbouw, vaststaat, is er geen groei mogelijk in de totaal te gebruiken hoeveelheid mest in Nederland. Ook zal het nieuwe mestbeleid dus de verhoudingen tussen de verschillende sectoren binnen de veehouderij veranderen, aangezien de opbrengsten verschillen.

2.5 Conclusie

In veel publicaties wordt ervan uitgegaan dat wanneer deze afschaffing van het melkquotum zal plaatsvinden, veel melkveebedrijven hun productie sterk zullen gaan uitbreiden. Aangezien er voor de productie uitbreiding geen hoge productierechten meer betaald hoeven worden (zie voor berekeningen en verwachtingen onder andere Berkum, Van et al. 2006; Berkhout et al. 2002). Of de melkproductie ook daadwerkelijk zal stijgen zoals wordt verwacht, zal nog moeten blijken. In de toekomstige situatie zullen in ieder geval beperkende factoren zoals de mestwetgeving een rol blijven spelen, zoals de melkquotering voorheen een beperkende factor was voor de melkveehouderijsector.

3. Ontwikkelingen op het platteland

3.1 Inleiding

In dit onderzoek naar de ruimtelijke gevolgen voor het Nederlandse platteland van de mogelijke afschaffing van het melkquotum is een beschrijving van dit Nederlandse platteland noodzakelijk. Voordat de veranderingen op het platteland in kaart kunnen worden gebracht, is het uiteraard zaak om te weten wat de kenmerken van dit platteland zijn, en welke ontwikkelingen er zich afspelen.

Dat zich grote veranderingen hebben afgespeeld op het platteland is algemeen bekend. De landbouw was vanouds de belangrijkste functie op het platteland, maar sinds enkele decennia boet deze functie steeds meer in. Er zijn steeds meer functies die ook om ruimte vragen op het platteland. Dit veranderingsproces zal in dit hoofdstuk worden beschreven en onderzocht om te weten in welke omgeving de zuivelsector zich zal ontwikkelen na de mogelijke afschaffing van het melkquotum.

3.2 Het platteland: landbouw versus landschap

Zoals gemeld in de voorgaande paragraaf heeft de landbouw jaren lang een min of meer vrije rol gehad op het platteland. De landbouw was onomstreden de hoofdfunctie. Aan deze situatie kwam een eind toen bleek dat de landbouw negatieve gevolgen met zich meebracht. Door een toenemende rationalisatie van de landbouw kwam het landschap van het platteland namelijk steeds meer onder druk te staan. Doordat boeren de productie per hectare bleven verhogen door de landbouwgrond steeds intensiever te gebruiken, verminderde de landschappelijke waarde van het platteland.

Sinds de jaren '60 zijn er echter al wetten in werking om het platteland tegen deze rationalisatie van de landbouw te beschermen (Frouws, 1998). Deze bleken niet heel effectief aangezien de schaalvergroting in de landbouw zich doorzette. Door deze schaalvergroting in de landbouw kwam er steeds meer druk te staan op het landschap. Volgens Van der Ploeg (2000) komt er steeds meer oog voor deze druk op het landschap, en worden er vanuit de maatschappij steeds vaker vraagtekens geplaatst bij de rol van de landbouw.

Zorg voor het milieu en oog voor het landschap zijn zaken die zowel in de politiek als in de gehele samenleving steeds meer aandacht krijgen, en ten koste gaan van de (vrije) rol die landbouw toegedicht krijgt. Dat de natuur en het landschap binnen de landbouw steeds meer prioriteit krijgen vanuit de overheid, blijkt uit de toenemende aandacht voor agrarische natuurbeheerregelingen. Het doel van deze regelingen is om de natuurlijke en landschappelijke waarden te versterken in landbouwgebieden (Dirks & Groeneveld, 2006).

Dat het milieu, de natuur en het landschap steeds meer aandacht krijgt vanuit de samenleving blijkt wel uit het feit dat de ledenaantallen van natuurorganisaties zoals *Natuurmonumenten* in de jaren '90 flink zijn gestegen (Van der Ploeg, 2002).

Deze aandacht voor natuur en landschap in de samenleving, gaat samen met de vraag naar het gebruik van het platteland voor andere functies dan de landbouw, zoals de aanleg van natuur- en recreatiegebieden, die ten koste zal gaan van de landbouwgronden. Volgens meerdere onderzoeken is steeds vaker sprake van een ruimteconflict op het platteland. De ruimte die door de landbouw wordt gebruikt, staat steeds vaker onder druk van ruimteclaims van de eerder genoemde functies (Frouws, 1998; Wagemans, 2004). Deze ruimteclaims van nieuwe functies hangen samen met het begrip deruralisatie. Huigen en Strijker (1997) verstaan hieronder het verschijnsel dat relaties tussen agrarische bedrijfsvoering en de ruimtelijke plattelandsomgeving in

intensiteit afnemen. In de samenleving is steeds minder binding met de landbouw, terwijl aandacht voor andere functies toeneemt.

Aan deze behoefte aan meerdere functies op het platteland wordt door de overheid gehoor gegeven. In toekomstplannen wordt steeds vaker ruimte gereserveerd voor andere functies van het platteland. Bijvoorbeeld voor natuurgebieden en recreatieplaatsen. Zo biedt de *Agenda voor een vitaal platteland, Meerjarenprogramma 2007-2013* steeds meer ruimte voor andere functies. Tegelijkertijd wordt hierin aangegeven dat de landbouw naast het produceren van goederen ook rekening dient te houden met de maatschappelijke wensen. Volgens dit beleidsdocument zet het Rijk:

'[...] in op een vorm van landbouw die op lange termijn concurrerend is en duurzaam kan blijven produceren. Om de internationale liberalisering van de landbouwmarkt het hoofd te kunnen bieden is voor de landbouw een duurzaam perspectief nodig. Landbouwbedrijven hebben daartoe behoefte aan schaalvergroting, nieuwe afzetmarkten en/of verbreding van hun productiemogelijkheden.

De Maatschappij stelt eisen ten aanzien van milieu, kwaliteit producten en dierenwelzijn' (Min. LNV, 2006, p.53).

Dat er andere verwachtingen worden gesteld aan het platteland dan enkel en alleen de productieplek voor de landbouw mag duidelijk zijn. Dit wil niet zeggen dat er geen plaats meer is voor de landbouw op het platteland volgens de maatschappelijke wensen. Er bestaat een groeiende vraag naar natuurwaarden binnen de samenleving. Maar volgens diverse onderzoeken levert de landbouw ook zulke natuurwaarden. Zo is bijvoorbeeld de 'koe in de weide' een graag gezien element op het platteland (Van der Ploeg, 2002). Ook uit onderzoek van Haartsen (2002) blijkt dat, ondanks de groeiende behoefte aan natuurwaarden op het platteland veel mensen het platteland blijven associëren met de begrippen *landbouw*, *boerderijen* en *koeien*, maar liefst 63%.

Ook het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit doorziet deze eisen die worden gesteld aan de landbouw vanuit de maatschappij. Volgens het Ministerie:

'[...] waardeert de maatschappij het agrarische landschap en heeft de landbouw een belangrijke rol bij het behoud, beheer en de ontwikkeling ervan' (Min. LNV, 2006, p.53).

De landbouw zal aan deze maatschappelijke wensen gehoor moeten geven door meer oog te hebben voor landschappelijke waarden. Volgens Van der Ploeg (2000) is er een reorganisatie nodig in de landbouw om aan deze maatschappelijke behoeften en verwachtingen te voldoen. De agrarische sector zou zich op het platteland meer moeten richten op het aanbieden van landschap in plaats van landbouwproducten.

Hoewel de landbouw op het platteland dus niet meer onomstreden de hoofdfunctie is, zal ze in de toekomst landschappelijk gezien toch een belangrijke rol blijven spelen, mits er aan de maatschappelijke wensen gehoor wordt gegeven.

3.3 Het platteland en de landbouw economisch bekeken

Als er in de landbouw gehoor wordt gegeven aan deze vraag naar landschappelijke waarden van het platteland heeft dit wel financiële gevolgen. Doordat de productie niet meer geoptimaliseerd wordt, zal het inkomen van de boeren achteruitgaan. Dit inkomensverlies zal moeten worden opgevangen zodat redelijke inkomens in de agrarische sector gegarandeerd blijven. Er moet dus worden gezocht naar nieuwe inkomstenbronnen op het platteland.

3.3.1 Lagere economische groei op het platteland

Deze nieuwe inkomsten en economische impulsen zijn in ieder geval gewenst op het platteland, omdat volgens Terluin (2005) de economische groei in de periode van 1996 tot 2002 van minder verstedelijkte regio's achterbleef bij de economische groei van verstedelijkte regio's, terwijl de bevolking juist sneller toenam in de minder verstedelijkte regio's. Hoewel de inwoners van de minder verstedelijkte regio's ook werkzaam kunnen zijn in de verstedelijkte regio's, geeft dit wel aan dat economische initiatieven op het platteland achterblijven. Vandaar dat er in veel beleidsprogramma's wordt gezocht naar nieuwe economische dragers van het platteland. Maar volgens Van der Ploeg (2000) wordt er in dit beleid om de plattelandseconomie te versterken vaak onterecht gezocht naar niet-agrarische functies. Veel economische kracht zou namelijk ook nog gegenereerd kunnen worden van de bestaande agrarische bedrijven. Door innovatie in de sector en een ondernemende instelling van de boeren, die in zouden moeten spelen op economische kansen kan de landbouw ook zorgen voor ontwikkeling van de plattelandseconomie (Van der Ploeg, 2000).

3.3.2 Kansen voor de landbouw

Het Nederlandse platteland biedt dus zeker nog kansen voor de landbouw. Dit blijkt ook uit vele publicaties (zie onder andere Van der Ploeg, 2000; Kuhlman, 2005; Wagemans, 2004; Petrus & Rienks, 2005). In de publicaties komt naar voren dat de landbouw in Nederland (en Europa) steeds meer zal moeten concurreren op wereldmarktniveau doordat de Europese Unie haar invloed op de zuivelmarkt zal afbouwen. Zodoende zal er op de markt voor zuivelproducten steeds meer sprake zijn van marktwerking.

Uit onderzoek van Kuhlman (2005) blijkt dat er in Nederland agrarische bedrijven zijn die deze internationale concurrentie aankunnen. Het blijkt dat er een tweedeling is tussen melkveehouderijbedrijven in Nederland. Een deel van de bedrijven die de concurrentie op de wereldmarkt wel bij kan benen, en het andere deel van de bedrijven voor wie dat niet mogelijk is. De bedrijven die internationaal kunnen concurreren zullen voldoende inkomen verdienen uit de productie van zuivelproducten. Dit in tegenstelling tot de bedrijven die hun producten niet voor wereldmarktprijs kunnen leveren. Zij zouden zich moeten richten op het leveren van zogenaamde groene diensten, zoals natuurbeheer en recreatie (Kuhlman, 2005).

De verdeling tussen bedrijven die concurreren op de wereldmarkt en bedrijven die zich meer zouden moeten richten op het leveren van groene diensten, wordt voornamelijk bepaald door de locatie van de bedrijven (Kuhlman, 2005). Bedrijven die internationaal kunnen concurreren zitten op de agrarisch gezien aantrekkelijke plaatsen. Of een gebied hiervoor aantrekkelijk is, hangt ervan af of de omgeving grootschalige agrarische bedrijvigheid toelaat. Dit wordt bijvoorbeeld bepaald door de grondsoort en de landschappelijke waarde van het gebied. Als de landschappelijke waarde juist erg groot is in een gebied, zijn de agrarische bedrijven in dat gebied gedwongen om zich te richten op het leveren van groene diensten. Dit komt doordat de landschappelijke waarde extra kosten met zich meebrengt in de productie, zodat concurrentie op de wereldmarkt onmogelijk wordt. In deze gebieden zouden de melkveehouders zich dus moeten richten op een tweede bron van inkomsten, voorbeelden hiervan zijn natuurbeheer of recreatie. De melkveehouders richten zich hierdoor niet meer op slechts één markt, de zuivelmarkt. Dit maakt hen minder afhankelijk van de deze markt. Hierdoor zijn de melkveehouders, hun bedrijven en de gehele sector minder kwetsbaar. Op zoek naar meer inkomsten en een minder afhankelijke positie ten opzichte van de zuivelmarkt, waarop deze groep bedrijven niet kan concurreren, zal een deel van de melkveehouders diversificatie nastreven. Van der Ploeg (2000) introduceert in dit verband dan ook de term *economies of scope* in samenhang met de zuivelsector. Dit begrip houdt in dat een bedrijf van dezelfde grondstoffen twee of meer (eind)producten maakt, waardoor de kosten per product omlaag gaan. Ook neemt de kwetsbaarheid van het bedrijf af (Saccomandi,

1998). Voor een melkveebedrijf geldt het voorbeeld van een boerderijcamping als tweede tak hiervoor.

3.4 Conclusie

Het blijkt dus dat er op het platteland steeds meer rekening moet worden gehouden met het landschap en de maatschappelijke behoefte aan het behoud van het landschap. Als we dit in het licht houden van het onderwerp van dit onderzoek, de ruimtelijke gevolgen van de afschaffing van het melkquotum, kan deze aandacht voor de natuur een beperkende factor worden voor de groeimogelijkheden van de zuivelsector. Ook de toekomstige internationale concurrentie kan een bedreiging vormen voor de groeimogelijkheden.

Maar tegelijkertijd komt uit de literatuur naar voren dat er ook zeker gebieden zijn waar de zuivelsector wel kan concurreren op de wereldmarkt, en dat deze gebieden ook een groei van de melkveehouderijbedrijven toelaten. Uit deze verkenning van het platteland van tegenwoordig, en de ontwikkelingen die het platteland zal ondergaan in de toekomst blijkt dus dat er een toekomst is voor de melkveebedrijven op dit platteland. De melkveehouderij zal blijven bestaan op het platteland, en kan in gebieden die geschikt zijn voor grootschalige productie zelfs uitbreiden.

4. Theoretisch kader

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zullen relevante theorieën voor dit onderzoek worden behandeld. Voor het onderzoek nemen markttheorieën een belangrijke plaats in. Het gaat hierbij vooral om markt vormen, zoals volledige mededinging, of om instrumenten om de markt te beïnvloeden. Een geografisch concept dat relevant is voor dit onderzoek zijn grondgebruiktheorieën. Uiteindelijk zullen de gepresenteerde theorieën samen worden gebracht in een conceptueel model. Dit conceptueel model met de relevante theorieën daarin opgenomen, moet de problematiek begrijpelijk maken, en de onderzoekbaarheid ten goede komen (De Leeuw, 2001), ook biedt het model hulp bij het beantwoorden van de deelvragen en de probleemstelling.

In paragraaf 4.2 zullen eerste enkele definities worden gegeven van begrippen die belangrijk zijn in dit onderzoek. Daarna wordt de markt vorm van de huidige zuivelmarkt besproken in paragraaf 4.3. In paragraaf 4.4 wordt aangegeven dat het melkquotum gezien kan worden als een productiefactor in het productieproces. In Paragraaf 4.5 zal de toekomstige markt vorm van de zuivelmarkt, als de quotering wordt afgeschaft, besproken worden. De grondgebruiktheorieën komen aan bod in paragraaf 4.6. Vervolgens zullen de theorieën uit de verschillende paragrafen samenkomen in het conceptueel model dat in paragraaf 4.7 wordt gepresenteerd. In de laatste paragraaf zullen reeds verschenen onderzoeken en publicaties over dit thema worden behandeld.

4.2 Definities

Voordat zal worden ingegaan op de economische en geografische theorieën die van belang zijn voor dit onderwerp, zullen eerst de definities van de belangrijkste begrippen uit dit onderzoek worden behandeld. In dit onderzoek naar de ruimtelijke gevolgen van de mogelijke afschaffing van het melkquotumsysteem, is het belangrijk om aan te geven wat er in deze studie precies wordt verstaan onder de begrippen melkquotumsysteem en platteland.

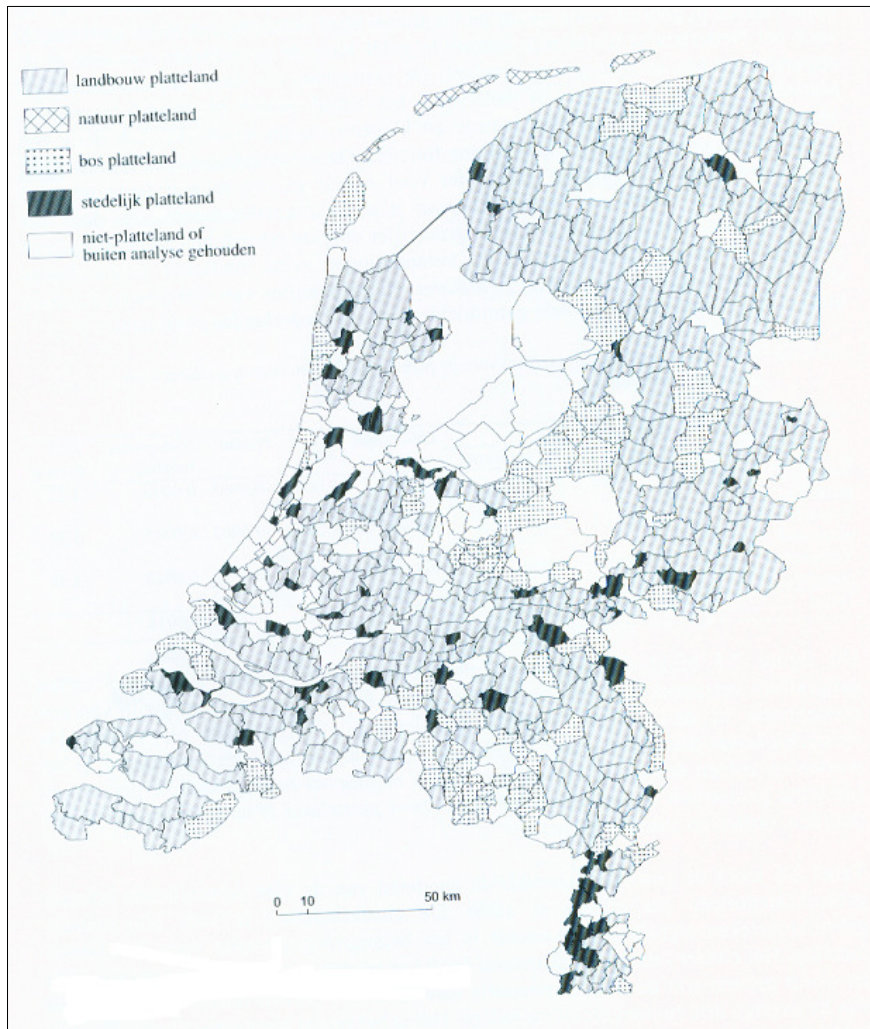
In het melkquotumsysteem heeft elke melkveehouder een individueel melkquotum toegekend gekregen door de overheid. Onder het individuele melkquotum wordt de heffingvrije hoeveelheid koemelk verstaan die een melkveehouder in een productiejaar mag produceren (Krijger, 1991). Als er meer geproduceerd wordt dan deze heffingvrije hoeveelheid moet de melkveehouder een boete betalen (zie ook hoofdstuk 2). Het individuele melkquotum is verhandelbaar, waardoor de heffingvrije hoeveelheden van melkveehouders kunnen fluctueren. Het melkquotum kan dus worden gezien als een *resource* van het productieproces waarover de individuele producent dient te beschikken voordat hij melk mag produceren, het systeem limiteert dus de totale hoeveelheid melk die in Nederland geproduceerd mag worden. Het melkquotumsysteem is alleen van toepassing op de koemelk. Als er in dit onderzoek van melkveehouders of van zuivelproducten wordt gesproken, worden hier dan ook de ondernemers en de producten uit de rundveesector mee bedoeld.

Het platteland is een moeilijk te definiëren begrip (Frouws, 1998). Het is een ruimtelijke eenheid die moeilijk te omschrijven is zonder deze af te zetten tegen de stad, hoewel de grens tussen de begrippen stad en platteland ook niet onomstreden is. Het is echter niet het doel van dit onderzoek om verder in te gaan op deze discussie.

Uit de praktijk blijkt dat de landbouwsector geen grondgebied afneemt van andere functies, maar juist ruimte verliest. De onderdelen van het platteland die van belang zijn voor dit onderzoek, zijn dus de gebieden waar de agrarische sector momenteel vertegenwoordigd is. Haartsen (2002) heeft aangegeven welke gebieden van het Nederlandse platteland daadwerkelijk worden gebruikt voor landbouwdoeleinden. Er

wordt van uitgegaan dat de ruimtelijke veranderingen die worden onderzocht, zullen plaatsvinden in deze gebieden van het platteland die in figuur 4.1 worden aangeduid als het *landbouw platteland*.

Figuur 4.1 Soorten Platteland

(Bron: Haartsen, 2002)

4.3 De huidige marktform van de zuivelmarkt: quoteringstelsel

Zoals in de voorgaande hoofdstukken reeds is gemeld, is in de huidige zuivelmarkt een quotering ingesteld. Volgens Conrad (1999) zijn er in het algemeen twee soorten quoteringssystemen. Het is mogelijk dat iedere individuele producent een quotum toegekend krijgt, waardoor het aantal producenten vaststaat. Tevens staat in dit systeem de totale productie vast. De tweede mogelijkheid is dat de overheid vaststelt hoeveel er in totaal mag worden geproduceerd in een sector per jaar. In deze situatie is dus niet vooraf vastgelegd welke producenten het product mogen leveren, en hoeveel iedere individuele producent mag leveren.

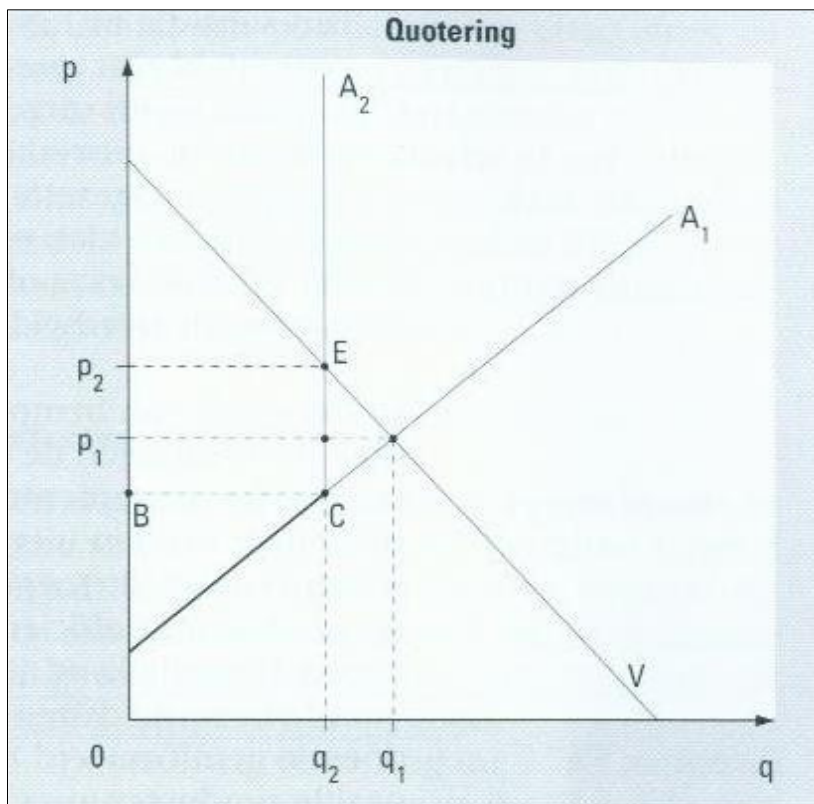
Aan deze tweede optie, van een quotering geldend voor de sector als geheel, zijn echter enkele nadelen verbonden (Conrad, 1999). Zo zullen de individuele aanbieders in dit geval proberen om allemaal een zo groot mogelijk aandeel van dit algemene quotum te produceren. Een gevolg hiervan is dat de productie zich aan het begin van het

quotumjaar zal concentreren. Iedere producent probeert namelijk zoveel mogelijk te produceren totdat het algemene quotum vol is. Hierdoor zijn een groot deel van het jaar geen verse producten op de markt, waardoor deze situatie voor de consument niet gewenst is. Ook daalt de prijs van het product doordat er in een korte tijd een grote hoeveelheid op de markt komt. Voor de producenten is deze situatie dus ook minder gewenst door de lagere efficiëntie. Een voorbeeld van een sector waarin dit type quotering is ingesteld, is de vissector. Uit de literatuur blijkt dus dat voor zowel consumenten als producenten de optie van het individueel toegekende quotum aantrekkelijker is dan het algemeen geldende quotum (Conrad, 1999).

In het geval van de zuivelsector is er sprake van een individueel toegekende quotering, dus van de hiervoor genoemde nadelen is op de zuivelmarkt geen sprake.

In het stelsel van een individueel toegekend quotum heeft de overheid voor iedere individuele producent en voor de sector als geheel vastgesteld hoeveel er maximaal geproduceerd mag worden. Volgens Eijgelshoven, Nentjes en Van Velthoven (2004) kan een overheid een quoteringstelsel invoeren op markten waarvan de overheid het gebruik van het product, of de productie ervan wil ontmoedigen. Door het instellen van een quoteringbeleid, ontstaat er een situatie waarin het aanbod van het betreffende product aan een maximum is gebonden. In een marktform waarin de overheid geen regels oplegt, zou de prijs van het product samen komen door de interactie tussen vraag en aanbod. Door het evenwicht dat ontstaat tussen vraag en aanbod wordt tegelijkertijd ook de totale aangeboden hoeveelheid bepaald. In een situatie met quotering wordt dit dus bepaald door het overheidsbeleid. Als de maximaal toegestane hoeveelheid (q_2 , zie figuur 4.2) van het product eenmaal is geproduceerd, dan verloopt de aanbodcurve steil omhoog. De aanbodcurve (A_1) gaat vanaf punt C steil omhoog (A_2) voordat er een marktevenwicht is ontstaan in het snijpunt tussen vraag (V) en aanbod (A_1).

Figuur 4.2 De economische werking van een quoteringstelsel

(Bron: Eijgelshoven, Nentjes en Van Velthoven, 2004)

Door de quotering ontstaat er dus geen evenwicht tussen vraag en aanbod bij p_1 en q_1 . Doordat de maximale productie is gelimiteerd aan q_2 , zal de marktprijs voor het product de waarde p_2 aannemen. Te zien in figuur 4.2 is dat deze prijs p_2 hoger is dan de prijs p_1 die in de oorspronkelijke situatie, zonder quotering, tot stand zou komen.

Het blijkt dat door het invoeren van een quoteringstelsel in een markt de marktprijs van het betreffende product stijgt. Dit is te verklaren doordat het aanbod kunstmatig wordt verlaagd. Het betreffende product wordt schaars, waardoor de consumenten meer willen betalen voor één eenheid product (Eijgelshoven, Nentjes en Van Velthoven, 2004).

4.4 Quotum als productiefactor

De quotering op de zuivelmarkt is niet alleen individueel toegekend, ook is dit quotum verhandelbaar onder de producenten (zie ook hoofdstuk 2). Quotum kan gezien worden als het recht om een product te mogen leveren. Om melk te mogen produceren en te leveren voor de markt, moet de producent dus in bezit zijn van melkquotum. Het melkquotum kan dus worden gezien als een productiefactor in het productieproces (Van Berkum et al., 2006). Conrad (1999) spreekt in dit verband van quotum als *resource* in de productie. Zoals koeien en veevoer noodzakelijk zijn om te kunnen produceren, geldt dit ook voor melkquotum. Doordat het quotum verhandelbaar is, is er ook een markt voor quotum waar vraag en aanbod samenkomen. Door dit kenmerk van het quotum is het quotum dus vergelijkbaar met andere productiefactoren die de melkveehouder in bezit moet hebben om te kunnen produceren (Conrad, 1999).

Volgens Van Berkum (2006) is melkquotum bij verdere schaalvergroting in de sector zelfs de meest schaarse productiefactor. Door de oplopende kostprijs zouden veel melkveehouders hun productie willen uitbreiden. Deze toename van de vraag naar quotum leidt vervolgens tot een stijging van de quotumprijs, waardoor de kosten van productie uitbreiding in de zuivelsector alsmaar toenemen.

In hoofdstuk 2 is reeds besproken dat er steeds meer stemmen opgaan om de melkquotering af te schaffen. In dat geval is het bezit van quotum niet meer noodzakelijk voor uitbreiding van de productie. Het quotum is dan dus geen productiefactor meer. Na de eventuele afschaffing wordt niet meer door de overheid bepaald hoeveel elke individuele producent mag produceren, maar wordt dit door de marktwerking bepaald. Op de markt wordt bepaald wie het product aanbiedt, hoeveel er van het product wordt aangeboden en tegen welke prijs het wordt verkocht (Eijgelshoven, Nentjes en Van Velthoven, 2004). Producenten die het meest efficiënt, tegen de laagste kosten, kunnen produceren, zullen als aanbieder stand houden. Volgens het principe van *economies of scale* is te verwachten dat relatief grote bedrijven efficiënter kunnen produceren dan kleinere bedrijven. Door deze theorie is het te verwachten dat er na een eventuele afschaffing van het melkquotum dus een toename van het aantal relatief grote bedrijven zal ontstaan. Dat het algemene principe van schaalvoordelen ook opgaat in de melkveehouderijsector wordt aangetoond door de Raad van het Landelijk Gebied (2006). Doordat grote bedrijven de factor arbeid efficiënter kunnen inzetten door het ontstaan van mogelijkheden tot arbeidsspecialisatie en een lagere seizoensgebondenheid zullen schaalvoordelen zich ook voordoen in de melkveehouderijsector (Raad van het Landelijk Gebied, 2006).

Volgens economische theorieën wordt dus verwacht dat in de situatie waarin het melkquotum geen productiefactor meer is, er over het algemeen een groei van de grootte van melkveebedrijven zal plaatsvinden.

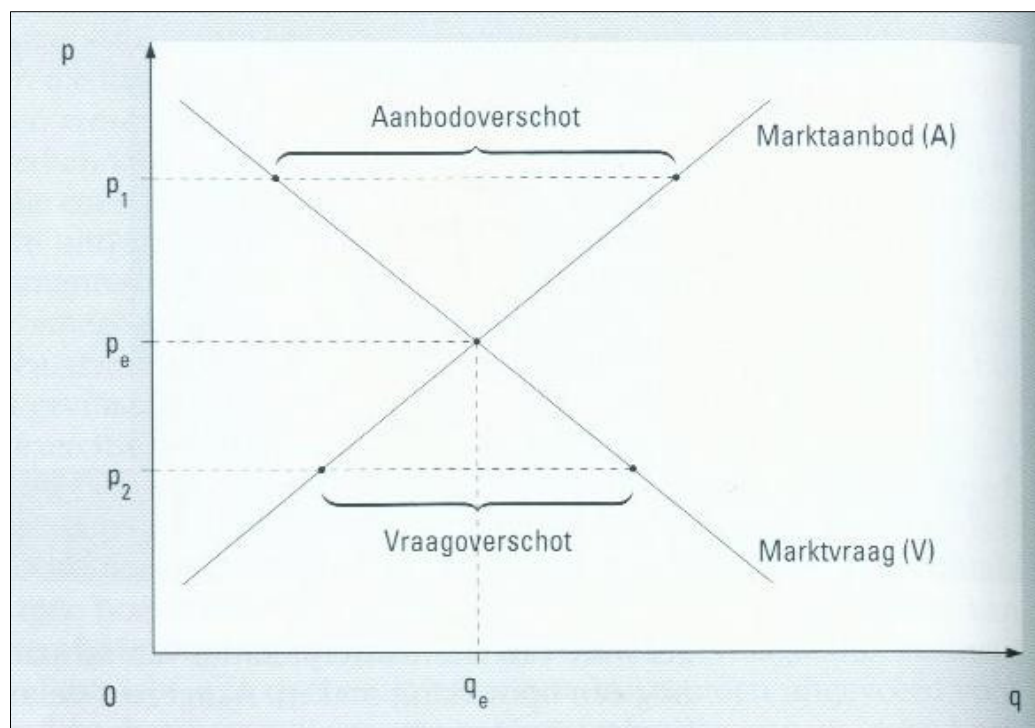
4.5 Toekomstige marktform: volledige mededinging

De toekomstige situatie die in de voorgaande paragraaf werd beschreven, namelijk de situatie na de mogelijke afschaffing van het melkquotum waarin de prijs en de aangeboden hoeveelheid worden bepaald door de marktwerking, is in markttermen bekend als de marktform volledige mededinging.

Marktvormen worden gewoonlijk ingedeeld aan de hand van twee criteria, namelijk het aantal aanbieders en als tweede de aard van het product (homogeen of heterogeen) (Eijgelshoven, Nentjes en Van Velthoven, 2004). Homogene producten zijn volledig identiek aan elkaar ongeacht van welke producent ze afkomstig zijn, terwijl heterogene producten verschillen per aanbieder.

De marktform volledige mededinging kenmerkt zich door de aanwezigheid van veel aanbieders en een homogeen product. De zuivelmarkt voldoet aan deze kenmerken, er zijn vele melkveehouders actief op de markt als producent, en het product, de melk is identiek ongeacht producent. Doordat het product homogeen is, heeft elke individuele aanbieder en vrager geen invloed op de markt, het marktmechanisme en de marktprijs. Marktevenwicht komt dus enkel en alleen tot stand door marktwerking.

Figuur 4.3 Werking van het marktmechanisme

(Bron: Eijgelshoven, Nentjes en Van Velthoven, 2004)

In figuur 4.3 is de werking van het marktmechanisme te zien. De marktprijs die tot stand komt, is de prijs waarbij de aangeboden hoeveelheid (A) precies gelijk is aan de gevraagde hoeveelheid (V). Deze prijs wordt ook wel evenwichtsprijs (aangegeven met p_e in figuur 4.3) genoemd. In dit evenwicht wordt ook de aangeboden (en gevraagde) hoeveelheid bepaald (q_e in de figuur).

Gaat de prijs echter omhoog, dan verdwijnt dit evenwicht. Door een stijgende prijs (zie p_1 in figuur 4.3) wordt extra productie aantrekkelijk voor de aanbieders, terwijl de aankoop van het product minder aantrekkelijk wordt voor de consument. Het gevolg is een toename van het aanbod en een afname van de vraag. Hierdoor ontstaat

aanbodsoverschot. Producenten blijven met hun producten zitten, om toch hun producten te verkopen zullen de producenten hun prijzen verlagen, waardoor de prijs zal zakken in de richting van de evenwichtsprijs.

Andersom geldt hetzelfde principe. Als de prijs daalt, zal het aanbod dalen, terwijl de vraag naar het product stijgt. Er ontstaat een vraagoverschot. Vragers kunnen niet zoveel kopen als ze willen, en zullen tegen elkaar opbieden. De prijs stijgt dus, zodat een hogere productie aantrekkelijk wordt, terwijl de vraag naar het product juist afneemt door de hogere prijzen. De prijs zal stijgen totdat het evenwicht tussen vraag en aanbod is bereikt. Bij onveranderde omstandigheden zullen de evenwichtsprijs en de aangeboden hoeveelheid gehandhaafd blijven.

Als de melkproductie niet meer door een quotum wordt beperkt in de toekomst, zal het marktmechanisme dus de prijs bepalen, en daarmee ook de totale hoeveelheid melk die wordt aangeboden (zoals het quotumbeleid dat momenteel doet) volgens de economische markttheorieën. Uit de theorie van paragraaf 4.4 is gebleken dat deze totale aangeboden hoeveelheid voornamelijk op relatief grote bedrijven zal worden geproduceerd door de schaalvoordelen die deze bedrijven hebben.

4.6 Veranderingen grondgebruik

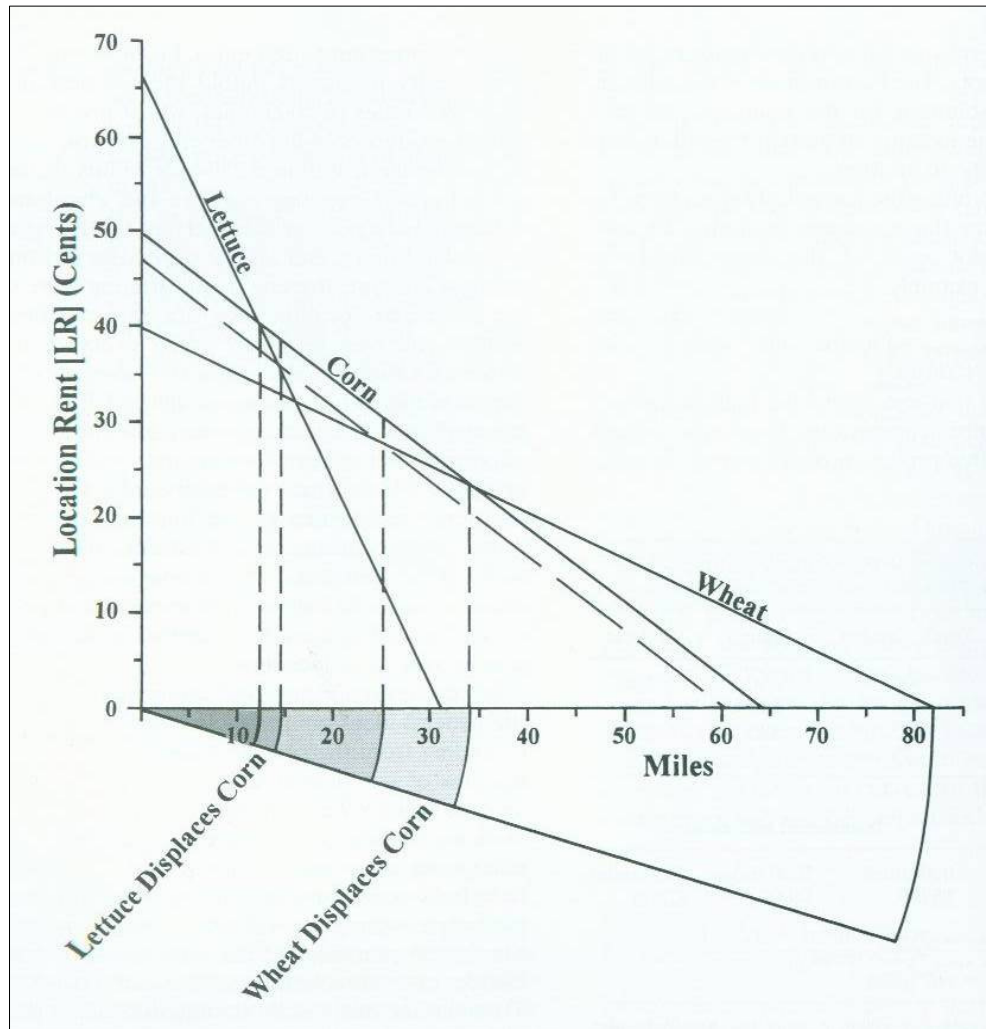
In de situatie met melkquotering is de totale hoeveelheid geproduceerde melk aan een maximum gebonden. Hierdoor staat het aantal hectare dat gebruikt wordt ten behoeve van de melkveehouderij ook min of meer vast. Een stijging van het aantal hectares dat voor de zuivelproductie wordt gebruikt, is namelijk onnodig omdat er toch niet meer geproduceerd mag worden. Als de melkquotering wordt afgeschaft in de toekomst, is deze stijging in hectares, gebruikt voor de melkveehouderij, wel mogelijk. Maar zoals is gemeld in paragraaf 2.4 zal het mestbeleid een beperkende rol gaan spelen.

Er is namelijk een limiet gesteld aan de hoeveelheid (dierlijke) mest die mag worden uitgereden op een hectare landbouwgrond. Bij deze dierlijke mest gaat het niet alleen om mest van koeien, maar ook van andere dieren zoals varkens of pluimvee. Als het melkquotum zou worden afgeschaft en de melkproductie (en daarmee het aantal koeien) daardoor stijgt, neemt ook de hoeveelheid geproduceerde mest toe. Om deze extra mest kwijt te raken, heeft de melkveehouder twee opties, zoals is gemeld in paragraaf 2.4, namelijk de aankoop van extra grond of de afvoer van mest naar andere agrariërs. Voor beide opties moeten de melkveehouders concurreren met elkaar, maar vooral ook met agrariërs uit andere sectoren waarin ook mest wordt geproduceerd, zoals de varken- of pluimveesector. Tussen deze te onderscheiden sectoren binnen de veehouderij zal er dus een concurrentie om grond ontstaan, waarin de sector met de hoogste opbrengsten de meeste grond kan verwerven ten koste van de andere veehouderij sectoren. Uit een publicatie van Berkhout (2002) blijkt dat de melkveehouderij sector (koeien) in dit verband een goede concurrentiepositie heeft.

De economisch-geografische theorie die ten grondslag ligt aan dit principe van concurrerende sectoren binnen de agrarische sector om landbouwgrond is de theorie van Von Thünen. Deze theorie staat bekend als *Von Thünen's locatie theorie* (zie McCann, 2001; Wheeler et al., 1998). De basisgedachte van de theorie is dat het landbouwproduct waarmee de hoogste winst wordt behaald, alle andere producten zal overbieden in de concurrentie om grond. Hierdoor kan de producent van het product met de hoogste opbrengst de meest aantrekkelijke locatie innemen. In de theorie van Von Thünen wordt aangenomen dat de meest aantrekkelijke plaats zo dicht mogelijk bij de marktplaats is. Voor iedere sector, of landbouwproduct waarvan in de theorie wordt gesproken, is een formule op te stellen die aangeeft hoeveel geld de producent kan of wil betalen voor een hectare landbouwgrond. Dit bedrag wordt in die formule afgezet tegen de afstand van de landbouwgrond ten opzichte van de marktplaats. Op elke afstand van de markt is er een sector die het hoogste bedrag wil bieden voor een hectare

landbouwgrond (zie figuur 4.4), deze sector zal op die plaats de grond gebruiken, en daarmee de functie bepalen. Het snijpunt tussen de lijnen van de verschillende sectoren bepaald de plaats (afstand tot de markt) waar de volgende functie zal domineren in het grondgebruik.

Figuur 4.4 Grondgebruik in Von Thünen's locatie theorie

(Bron: Wheeler et al., 1998)

Het hiervoor beschreven proces, is in figuur 4.4 grafisch weergegeven. Langs de y-as is de hoogte van bedrag dat besteed kan worden grond weergegeven. De afstand tot de marktplaats is langs de x-as geplaatst. In de grafiek zijn de lijnen van drie verschillende landbouwproducten af te lezen, namelijk *lettuce* (sla), *corn* (granen) en *wheat* (tarwe). Op elke afstand tot de markt is er een functie die het hoogste bedrag biedt, deze functie zal, zoals gezegd, het grondgebruik bepalen. Onder de x-as is dit te zien; waar de functies hun plaats innemen rondom de marktplaats (het nulpunt op de x-as).

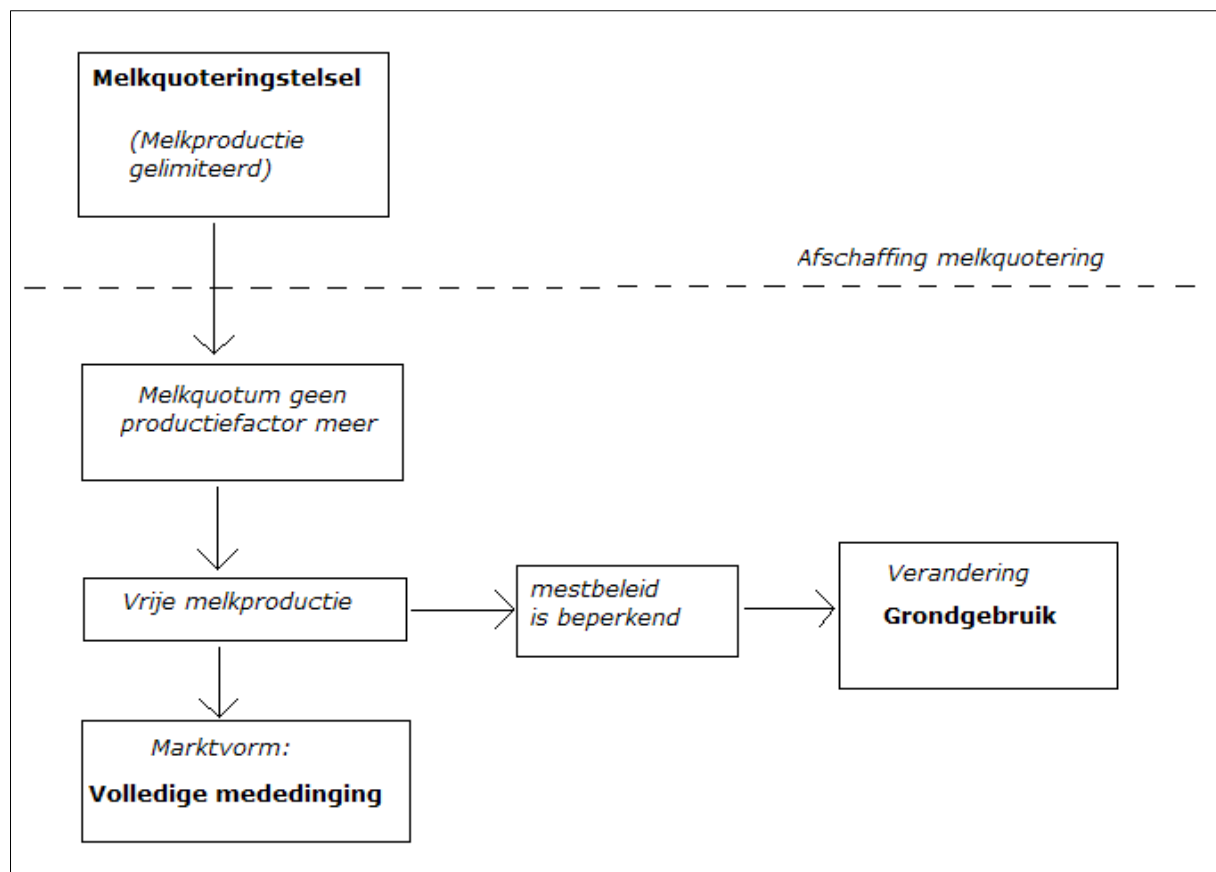
Door een verandering in de kosten binnen een van de sectoren zal de betreffende lijn van die sector in de grafiek anders gaan lopen. Hierdoor zal het snijpunt van deze lijn met de andere lijnen ook op een andere plaats zijn dan in de oorspronkelijke situatie. Dit zal de verdeling in grondgebruik ook veranderen. De sector met de veranderde lijn zal meer of minder grond in beslag gaan nemen in de nieuwe situatie.

Dit proces waarbij de ene landbouwsector meer ruimte in beslag gaat nemen ten koste van een andere zal ook plaatsvinden in de situatie waarin het mestbeleid de beperkende factor zal worden voor de veehouderij. De ene sector binnen de veehouderij zal meer kunnen besteden aan grond (om mest op uit te rijden) dan een andere sector, waardoor de sector die meer kan besteden zal groeien ten koste van andere sectoren. Deze groei gaat ten koste van andere sectoren omdat de maximale hoeveelheid landbouwgrond in Nederland vaststaat. De theorie van Von Thünen leert ons dus dat er na de eventuele afschaffing van het melkquotumstelsel een verandering kan plaatsvinden in grondgebruik op het platteland van Nederland.

4.7 Conceptueel model

In deze laatste paragraaf van dit hoofdstuk wordt het conceptueel model gepresenteerd. De theorieën die aan bod zijn gekomen in dit hoofdstuk zijn hierin samengebracht. Deze theorieën zorgen ervoor dat de problematiek en thematiek van dit onderzoek begrijpelijker wordt. De theorieën bieden namelijk zicht op de veranderingen die plaats zullen vinden op de zuivelmarkt door de afschaffing van het melkquotum. Naast veranderingen op de zuivelmarkt zullen er ook veranderingen plaatsvinden in het grondgebruik. Ook hiervoor is een theoretisch concept behandeld dat de stof inzichtelijker maakt.

Figuur 4.5 Conceptueel model

In Figuur 4.5 is het conceptueel model weergegeven. De pijlen in de figuur geven de toekomstige ontwikkelingen aan. In de huidige situatie is sprake van een melkquoteringstelsel op de zuivelmarkt. Het model geeft aan dat wanneer de melkquotering wordt afgeschaft, de individuele producent niet meer in het bezit hoeft te

zijn van melkquotum voor de uitbreiding van de melkproductie. De hoogte van de productie van de individuele producent zal bepaald worden door schaalvoordelen, terwijl de omvang van de totale melkproductie wordt bepaald door de vraag naar en aanbod van melk. Deze toekomstige marktform wordt volledige mededinging genoemd. In deze situatie zal het mestbeleid echter een beperking met zich meebrengen voor de groei van de melkproductie. Zoals reeds is aangegeven zal dit een functie verandering tot gevolg hebben voor het grondgebruik.

4.8 Eerder onderzoek

Sinds de invoering van het melkquoteringsysteem is er altijd rekening mee gehouden dat het systeem in de toekomst weer zou worden ingetrokken als de overschotten op de zuivelmarkt waren weggewerkt. Het systeem heeft echter een grote invloed op de zuivelmarkt, en bij een eventuele afschaffing ervan zal dat gevolgen hebben voor de sector en haar omgeving. Naar deze mogelijke gevolgen is uiteraard eerder onderzoek gedaan. Deze onderzoeken zijn voornamelijk uitgevoerd door het *Landbouw Economisch Instituut* (LEI), veelal in opdracht van het *Ministerie van Landbouw*, of andere organisaties uit de landbouwsector. De belangrijkste voorbeelden van deze onderzoeken uitgevoerd door het LEI zijn studies van Berkhout (2002) en Van Berkum (2006). Hierin wordt onderzoek gedaan naar de effecten van een mogelijke afschaffing van het quoteringsysteem. De effecten die worden onderzocht beperken zich in deze studies echter wel tot de landbouwsector op zich. De gevolgen voor het platteland en de inrichting van het platteland worden namelijk niet onderzocht in deze studies. Belangrijke uitkomsten zijn, dat de melkproductie sterk toe zal nemen, evenals het aantal melkkoeien. Terwijl het inkomen juist af zal nemen als de quotering wordt afgeschaft, aangezien wordt verwacht dat de melkprijs zal dalen. De verwachting dat de melkprijs zal gaan dalen, wordt voornamelijk veroorzaakt door de verwachting dat het aanbod van melk zal stijgen. Door de werking van vraag en aanbod zal de prijs namelijk dalen. In de toekomst kunnen zich echter ontwikkelingen voordoen die hierin verandering brengen. Als de oppervlakte landbouwgrond die gebruikt wordt door de melkveehouderijsector afneemt, neemt de melkproductie namelijk ook af door de beperkende werking van het mestbeleid. Door deze eventuele afname van het aanbod van melk, kan de melkprijs juist stijgen door de werking van vraag en aanbod. De uitkomsten van de genoemde onderzoeken duiden er echter niet op dat de landbouwgrond, gebruikt door de melkveehouderijsector, zal afnemen. Toch zijn er recente ontwikkelingen binnen de landbouw die deze afname kunnen veroorzaken. Landbouwgewassen zoals maïs, koolzaad, aardappelen of suikerbieten kunnen namelijk gebruikt worden als grondstof voor energie. Deze energiegewassen wekken elektriciteit of warmte op, of zijn een grondstof voor transportbrandstoffen (Borm et al., 2005). Onder andere door de sterk stijgende olieprijs, en de vervuilende energiegroestoffen die momenteel voornamelijk worden gebruikt, is een toename van de teelt van deze energiegewassen in de toekomst mogelijk (Borm et al., 2005). Momenteel speelt deze ontwikkeling echter nog een kleine rol, zodat wordt verwacht dat er ruimte is voor de melkveehouderijsector om te groeien. Er zijn dus echter wel processen die deze verwachte groei van de melkveehouderijsector kunnen beperken op de lange termijn.

De veranderingen op het platteland worden wel onderzocht door de *Raad voor het Landelijk Gebied* (2006) in een studie naar megabedrijven in de landbouw. Deze studie richt zich echter niet op de specifieke gevolgen van de afschaffing van het quoteringsysteem, maar op algemene gevolgen voor het platteland in een situatie met verregaande schaalvergroting. Een belangrijke uitkomst van deze studie is dat er in de toekomst steeds meer grote melkveehouderijbedrijven aanwezig zullen zijn op het platteland.

De combinatie van deze twee thema's, onderzoek naar de ruimtelijke veranderingen op het platteland als gevolg van de afschaffing van het melkquoteringsysteem, is dus niet eerder onderzocht. Dit onderzoek zal dus de eerste uitkomsten in deze

Afschaffing van de melkquotering; zal de melkveehouderijsector een grote vlucht nemen?

onderzoeksrichting presenteren. Met name door deze reden is het karakter van dit onderzoek exploratief te noemen.

5. Methodologie

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de wijze waarop deze relevante gegevens voor dit onderzoek zijn verkregen. Om de ruimtelijke gevolgen van een eventuele afschaffing van het melkquotum te onderzoeken, is informatie nodig over de reacties van melkveehouders op deze eventuele afschaffing. Door het ontbreken van deze gegevens, is onderzoek naar deze reacties noodzakelijk. Hiervoor is een enquête gehouden onder melkveehouders. Naast deze enquête is er ook informatie verzameld uit de bestaande relevante literatuur. In paragraaf 5.2 worden deze methoden van dataverzameling toegelicht en verantwoord.

Hoewel de methoden van onderzoek weloverwogen zijn gekozen, en geschikt worden geacht voor dit onderzoek, hebben de methoden toch enkele nadelen. In paragraaf 5.3 zullen deze nadelen van de gekozen methoden worden behandeld.

5.2 Dataverzameling

Zoals gemeld in de voorgaande paragraaf, zijn de data van dit onderzoek volgens twee methoden verzameld, via literatuurstudie en een enquête. De enquête is uitgevoerd met het doel om inzicht te verkrijgen in de eventuele plannen van melkveehouders om hun bedrijfsvoering aan te passen als gevolg van de afschaffing van het melkquotum. De literatuurstudie biedt aanvullende informatie op deze enquête. Tevens geeft de literatuur de nodige achtergrondinformatie die wenselijk is op het gebied van de melkveehouderij en het platteland. In de volgende subparagrafen zal verder in worden gegaan op deze twee onderzoeksmethoden.

5.2.1 Literatuurstudie

Hoofdstuk twee en drie zijn voornamelijk gebaseerd op reeds verschenen literatuur. Hoofdstuk twee geeft een omschrijving van het melkquotumsysteem in het verleden en de voorgenomen veranderingen. Door middel van literatuurstudie wordt in hoofdstuk 2 dus achtergrondinformatie gegeven over de melkveehouderijsector. In hoofdstuk 3 is reeds verschenen literatuur gebruikt om informatie te geven over het platteland. De literatuurstudie in hoofdstuk 2 en 3 geeft dus informatie over de onderwerpen die voor dit onderzoek relevant zijn.

Ook het theoretische hoofdstuk is voornamelijk gebaseerd op bestaande literatuur. Economische- en grondgebruiktheorieën komen in dit hoofdstuk aan de orde. Het gebruik van deze bestaande literatuur had ten doel om aan te geven welke theorieën van belang zijn voor dit onderzoek. De gebruikte theorieën resulteerden vervolgens in het conceptueel model dat aan het einde van hoofdstuk vier gepresenteerd wordt.

Ook de hoofdstukken waarin de uitkomsten van dit onderzoek worden gepresenteerd, zijn deels gebaseerd op secundaire literatuur. De rode draad van de informatievoorziening in deze hoofdstukken is daarentegen de uitgevoerde enquête. Maar de uitkomsten hiervan worden dus deels aangevuld en verduidelijkt door het gebruik van secundaire literatuur. De reden voor het gebruik hiervan is dat er al veel literatuur verschenen is met mogelijke scenario's voor de landbouwsector na de afschaffing van de melkquotering. Hierin is onderzoek gedaan naar de toekomst van de melkveehouderij in de situatie zonder melkquoteringregeling. Deze secundaire literatuur bestaat voor een deel uit wetenschappelijke publicaties, maar ook uit branche literatuur. De branche literatuur is afkomstig van belangrijke actoren binnen de melkveehouderij, zoals de organisatie *LTO* of de *Rabobank*. Deze branche literatuur geeft naast de wetenschappelijke literatuur een impressie van de huidige en toekomstige situatie binnen

de sector. Ook komt naar voren hoe de belangrijke actoren denken over de toekomst van de sector.

De uitkomsten van deze eerdere wetenschappelijke onderzoeken naar de (toekomst van de) melkveehouderij en de branche literatuur dienen als aanvulling op de uitkomsten de eigenhandig uitgevoerde enquête. Over deze uitgevoerde enquête wordt, wat betreft de dataverzameling verder op ingegaan in de volgende subparagraaf.

5.2.2 Enquête

Zoals gemeld in paragraaf 5.1 is het uitvoeren van primair onderzoek noodzakelijk om te onderzoeken hoe melkveehouders zullen reageren op de afschaffing van de melkquotering in hun bedrijfsvoering. Dit komt doordat hierover geen toegankelijke bestanden bestaan. Er is gekozen om via een enquête onderzoek te doen naar deze reacties van melkveehouders op deze afschaffing. Deze reacties van de melkveehouders bepalen vervolgens de veranderingen op het platteland. Hieronder zal verder worden ingegaan op de onderzoekspopulatie, de steekproeftrekking, de vragenlijst en de operationalisering van deze enquête.

Onderzoekspopulatie

Het onderzoek naar de veranderingen op het platteland als gevolg van de afschaffing van het melkquoteringssysteem is op het niveau van geheel Nederland. Dit houdt in dat na afloop van dit onderzoek uitspraken moeten worden gedaan over de melkveehouderij in geheel Nederland, en over het gehele platteland in Nederland. Het onderzoeksgebied kan dus gedefinieerd worden als het gehele platteland van Nederland. Deze enquête onderzoekt vervolgens de eventuele plannen van de melkveehouders op het Nederlandse platteland als gevolg van de afschaffing van het melkquotum.

Met melkvee worden in dit verband alleen melkkoeien bedoeld, dus onder melkveehouders worden in dit onderzoek de zogenaamde koeienboeren verstaan. Omvang, omzet of locatie binnen Nederland is niet van belang voor het wel of niet behoren tot de onderzoekspopulatie. Ook het hebben van een tweedetak (tweede inkomstenbron) naast het melkveebedrijf is dus niet van belang, aangezien ook voor deze groep het melkquotum wordt afgeschaft, en de productiegroei makkelijker wordt. Aangezien voor alle melkveehouders in Nederland het melkquoteringstelsel wordt afgeschaft, zodat groei van de melkproductie vergemakkelijkt wordt, en er zich hierdoor mogelijk ruimtelijke veranderingen voordoen op het platteland, behoren al deze melkveehouders tot de onderzoekspopulatie van dit onderzoek.

Operationalisering

Het is een logische aanpak om het respondentiegebied, het gebied waarbinnen melkveehouders worden geënquêteerd, te laten samenvallen met het onderzoeksgebied. Op deze wijze zouden melkveehouders uit geheel Nederland geënquêteerd worden. Dit is echter praktisch onmogelijk, gelet op de beschikbare tijd en inspanning die beschikbaar is voor dit onderzoek, door de gekozen wijze van enquêteren. Er is namelijk gekozen om de melkveehouders te bezoeken voor het afnemen van de enquête om zo betere en meer weloverwogen antwoorden te krijgen (zie ook *uitvoering*). Om deze reden is er voor gekozen om alleen melkveehouders in Noord-Nederland te ondervragen. Omdat er wordt verondersteld dat de reacties van noordelijke melkveehouders op de afschaffing van het melkquoteringstelsel overeenkomt met de reacties van de landelijke melkveehouders, zullen er ondanks deze regionale enquête toch conclusies worden getrokken die geldig zijn voor het gehele Nederlandse platteland. Ondanks het feit dat deze aanpak discutabel is, wordt de aanpak toch verantwoord geacht om een aantal redenen. De eerste reden is dat de regelgeving met betrekking tot de melkquotering voor alle melkveehouders in Nederland veranderd. Aanleiding om veranderingen door te voeren in de bedrijfsvoering is dus bij alle melkveehouders in Nederland aanwezig. De tweede reden is dat alle melkveehouders in Nederland dezelfde keuzes hebben wat betreft hun reactie op de afschaffing van de melkquotering. De keuze om de melkproductie te verkleinen, continueren of vergroten is namelijk aan iedere melkveehouder zelf, ongeacht de locatie

van het bedrijf binnen Nederland. Het is mogelijk dat in bepaalde gevallen de financiële situatie van het melkveebedrijf niet alle keuzes openlaat. Deze uitzondering heeft echter ook geen verband met de locatie van het melkveebedrijf. De derde reden is dat ook het gevoerde mestbeleid, dat een beperkende factor is in de uitbreidingsplannen van de melkveehouders, voor alle Melkveehouders in Nederland geldt. Alle melkveehouders in Nederland hebben te maken met dezelfde beperkende factoren. Vanwege deze reden is dus ook geen verschil te verwachten tussen de reacties van melkveehouders uit Noord-Nederland of geheel Nederland op de afschaffing van de melkquotering.

Steekproeftrekking

Zoals hiervoor is gemeld, bestaat de onderzoekspopulatie uit alle melkveehouders in Nederland. De respondenten zijn afkomstig uit deze onderzoekspopulatie. Voor het uitvoeren van de enquête dient er vervolgens een steekproef getrokken te worden uit deze populatie. In tegenstelling tot andere commerciële bedrijven zijn agrarische bedrijven niet verplicht om zich in te schrijven bij de Kamer van Koophandel of een andere organisatie. Hierdoor ontbreekt een bestand waarin alle melkveehouders verenigd zijn, het bestand waaruit de steekproef getrokken moet worden. Een steekproef moet echter getrokken worden uit een zo compleet mogelijk bestand, waarin een zo groot mogelijk deel van de onderzoekspopulatie verenigd is, zodat de steekproef een zo goed mogelijke afspiegeling van de gehele populatie geeft. Volgens Wilson (2006) komt het regelmatig voor dat niet de gehele onderzoekspopulatie bereikt kan worden door het ontbreken van (persoons)gegevens. Wilson (2006) spreekt in dit verband van twee verschillende groepen. Namelijk van een 'population of interest' (de onderzoekspopulatie) en een 'sampling frame' (het deel van de onderzoekspopulatie waarvan de gegevens wel bekend zijn, waaruit de steekproef dus getrokken wordt). Dit 'sampling frame' mag voor de steekproeftrekking gebruikt worden als de groep die wel in het bestand zit niet duidelijk verschilt met de groep die niet in het bestand zit (Wilson, 2006).

Gezien het ontbreken van een volledig bestand waarin alle melkveehouders van Nederland zijn opgenomen, is het dus zaak om een zo groot en representatief mogelijk bestand te gebruiken voor de steekproeftrekking. Het meest geschikte bestand blijkt het adressenbestand van het bedrijf 'AgriDirect' te zijn. Dit is een commercieel bedrijf dat bedrijfsgegevens verzamelt van agrarische bedrijven en deze vervolgens verkoopt voor marketingdoeleinden. Dit bestand bestaat uit gegevens van zeventienduizend melkveehouders, dit komt overeen met ongeveer 90% van de onderzoekspopulatie, alle melkveehouders in Nederland. Er is geen reden om aan te nemen dat er duidelijke verschillen bestaan tussen de bedrijven die wel in het bestand aanwezig zijn en de groep die niet in het bestand aanwezig zijn. Vandaar dat dit bestand is gebruikt voor de steekproeftrekking.

Uit het bovenstaande is echter gebleken dat vanwege praktische overwegingen wat betreft de informatievoorziening gekozen is voor het enquêteren in Noord-Nederland. Voor de steekproeftrekking is dus niet het gehele bestand gebruikt, maar slechts de bedrijfsgegevens van bedrijven in de drie noordelijke provincies. Uit al deze noordelijke bedrijfsgegevens is vervolgens een aselechte steekproef getrokken van zeventig cases (zie voor meer informatie over deze steekproefmethode Wilson, 2006 en Norušis, 2002). Dit is een klein aantal cases vergeleken met de omvang van de populatie. Maar aangezien het onderzoek en de enquête een verkennend karakter heeft, wordt dit aantal cases hier als voldoende geacht. De informatie die uit de enquête naar voren komt is namelijk lastig te kwantificeren, aangezien het onderzoek zich richt op toekomstplannen die nu (nog) niet duidelijk in hoeveelheden uit te drukken zijn. Er is dus voor gekozen om van een relatief klein aantal cases goede en betrouwbare (kwalitatieve) informatie af te nemen.

Ontwerp van de vragenlijst

Zoals hiervoor vermeld, is de informatie afkomstig uit de enquête moeilijk te kwantificeren. Dit heeft uiteraard ook gevolgen voor het ontwerpen van de vragenlijst. De vragen van de enquête zijn voornamelijk gericht op het verkrijgen van kwalitatieve informatie in tegenstelling tot kwantitatieve informatie. In de vragenlijst komt dit vooral

tot uitdrukking door de vele open vragen, waar de melkveehouder zijn mening of visie kan geven. De vragenlijst is opgenomen in de bijlage.

De vragen zijn te verdelen in twee categorieën. Een categorie met vragen over de huidige situatie en kenmerken van het bedrijf, en een categorie met vragen over de toekomstige situatie als het melkquotumstelsel wordt afgeschaft. De eerste groep vragen dient ervoor om een verband te vinden tussen huidige bedrijfskenmerken en de eventuele toekomstplannen. In de tweede groep vragen wordt voornamelijk onderzocht hoe de melkveehouder denkt te reageren op de afschaffing van het melkquotum, en de hieruit volgende situatie. Punten die van belang zijn in deze situatie, zoals die aan de orde zijn gekomen in hoofdstuk twee, zijn ook opgenomen in de vragenlijst. Een goed voorbeeld hiervan is de vraag naar de eventuele mestproblemen bij een uitbreiding. De toevoeging van zulke vragen zorgt ervoor dat het niet slechts inzichtelijk wordt of een melkveehouder zijn melkproductie wil uitbreiden, maar biedt ook zicht op de mogelijkheden voor de uitbreiding en de algemene situatie van het melkveebedrijf.

Uitvoering

Het karakter van de vragen heeft voor een groot deel de uitvoering van de enquête bepaald. Omdat de vragenlijst voornamelijk bestaat uit open vragen, die gericht zijn op een min of meer onbekende en toekomstige situatie is een uitvoeringsmethode waarbij de respondent relatief veel tijd krijgt om te antwoorden gewenst. De algemene mogelijkheden om de respondent te bereiken zijn in principe schriftelijk, telefonisch of de respondent persoonlijk bezoeken. Gezien het vereiste om de respondent relatief veel tijd te geven valt een telefonische enquête af. Ook een schriftelijke enquête is niet optimaal aangezien dit hoge kosten met zich meebrengt. Door het ontbreken van een opdrachtgever zijn deze kosten dus niet te dekken. Ook omdat het responspercentage veel lager ligt bij schriftelijke enquêtes is deze optie niet wenselijk. De mogelijkheid die overblijft, is het bezoeken van de respondenten. De respondenten krijgen zo genoeg bedenktijd voor hun antwoorden en zullen waarschijnlijk ook uitgebreider vertellen in vergelijking met een telefonisch interview aangezien de respondent in deze situatie bewust de tijd neemt voor een gesprek met de onderzoeker.

De melkveehouders uit de steekproef zijn in dit onderzoek eerst telefonisch benaderd om te vragen of zij mee willen werken aan het onderzoek. Tijdens dit telefoongesprek is vervolgens een afspraak gemaakt om de melkveehouder te bezoeken en het interview af te nemen. Volgens deze gang van zaken waren er van de zeventig melkveehouders uit de steekproef achtendertig bereid mee te werken. Dit zorgt voor een responspercentage van 54 procent.

5.3 Validiteit en betrouwbaarheid

De methoden van dit onderzoek die in de voorgaande paragraaf aan bod zijn gekomen, hebben uiteraard ook nadelen. Hoewel de gebruikte methode voor dit onderzoek gezien de tijd en middelen die voorhanden zijn het meest geschikt is, kent deze methode toch enkele nadelen. Alvorens dit onderzoek door te nemen is het van belang om op de hoogte te zijn van deze beperkingen.

De eerste belangrijke beperking van de gebruikte methode in dit onderzoek is dat het onderzoeksgebied niet volledig overeenkomt met het gebied waarbinnen de enquête is afgenomen. Het onderzoek richt zich op het gehele Nederlandse platteland, terwijl de enquête alleen is afgenomen in de noordelijke provincies. Hier is voor gekozen omdat de enquêtes aan huis zijn afgenomen, en voor dit onderzoek niet voldoende tijd en middelen beschikbaar zijn om in geheel Nederland aan huis enquêtes af te nemen. Hoewel deze gang van zaken om praktische redenen de voorkeur geniet, is er wel sprake van een beperking in de dataverzameling die in het achterhoofd gehouden dient te worden.

Een tweede beperking is het lage aantal respondenten vergeleken met de omvang van de gehele populatie. Als het aantal respondenten hoger is, bestaat er meer zekerheid dat de uitkomsten gelden voor de hele populatie. Ook voor deze beperking geldt dat in het kader van dit onderzoek niet voldoende tijd en middelen beschikbaar zijn om een veel

groter aantal respondenten te bereiken. Toch zouden de uitkomsten met een groter aantal respondenten met meer zekerheid gepresenteerd kunnen worden. Deze twee nadelen van de gebruikte methode zijn belangrijke punten om in acht te nemen voorafgaand aan het doornemen van de uitkomsten van dit onderzoek.

6. Analyse veranderingen melkveehouderij

6.1 Inleiding

Nu de achtergrond informatie en de onderzoeksmethode besproken zijn in de voorgaande hoofdstukken, is het tijd voor de beantwoording van de onderzoeksvragen. Zoals in hoofdstuk 1 aan de orde is gekomen, is de hoofdvraag van dit onderzoek verdeeld in vier onderzoeksvragen. In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de eerste drie onderzoeksvragen (zie hoofdstuk 1). Eerst zal worden ingegaan op de reacties in de bedrijfsvoering van melkveehouders als gevolg van de veranderende regelgeving omtrent de afschaffing van het melkquotum. Dit zal worden gedaan op basis van informatie afkomstig uit de enquête die uit is gevoerd in het kader van dit onderzoek. Vervolgens zullen deze plannen van de individuele melkveehouders in een breder perspectief worden geplaatst. De eventuele veranderingen voor de gehele melkveehouderijsector zullen dan in kaart worden gebracht. Als laatste zal in dit hoofdstuk worden ingegaan op de derde onderzoeksvraag. Hierin wordt onderzocht of de plannen van de melkveehouders en algemene veranderingen binnen de sector wel mogelijk zijn met het oog op de bestaande en relevante regelgeving. In het volgende hoofdstuk zal worden ingegaan op de vierde en laatste onderzoeksvraag, naar de mogelijke ruimtelijke gevolgen voor het platteland als gevolg van de afschaffing van het melkquotum.

6.2 Toekomstplannen melkveehouders door afschaffing melkquotering

In eerdere studies is al enig onderzoek gedaan naar de gevolgen voor de melkveehouderijsector als het melkquotum wordt afgeschaft. Naast deze eerdere onderzoeken, zijn er in het kader van dit onderzoek een aantal interviews uitgevoerd (zie paragraaf 5.2.2). In deze paragraaf zullen de uitkomsten van deze interviews worden behandeld. Deze uitkomsten zullen worden afgewisseld en vergeleken met de eerder uitgevoerde en verschenen onderzoeken.

Hoewel er door vele partijen vanuit wordt gegaan dat de afschaffing van het melkquotum binnen enkele jaren een feit zal zijn, is er officieel nog geen beslissing genomen over deze kwestie. Deze beslissing moet worden genomen op het niveau van de EU (zie hoofdstuk 2). De eerste vraag in de interviews met de melkveehouders was dan ook of zij dachten dat de afschaffing daadwerkelijk door zou gaan.

De verwachtingen van de melkveehouders over de afschaffing weerspiegelen het algemene beeld dat vrijwel alle partijen rekening houden met de afschaffing van het melkquotum. Maar liefst tweeëndertig van de achtendertig ondervraagde melkveehouders gaat ervan uit dat de quotumregeling zal verdwijnen. Hier komt bij dat vijf andere respondenten aangeven dat ze verwachten dat de quotering zal verdwijnen, maar dat er toch een beperking in een andere vorm zal blijven bestaan na de afschaffing van het melkquotum. Eén respondent verwacht dat het melkquotum niet zal worden afgeschaft. Deze uitkomsten geven aan dat er onder de melkveehouders over het algemeen wordt verwacht dat de afschaffing van de melkquotering door zal gaan.

Na de vraag of de melkveehouders verwachten dat de afschaffing door zou gaan, is hen de vraag voorgelegd of zij hiermee ook rekening hielden in hun bedrijfsvoering, en op welke wijze zij dit deden. De reacties op deze vraag liepen behoorlijk uiteen. Een deel van de respondenten geeft aan dat "de regelgeving met betrekking tot de afschaffing nog niet rond is, zodat er nog weinig is om rekening mee te houden", terwijl een ander deel van de melkveehouders al duidelijke plannen heeft uitgestippeld, of eventuele plannen al voor een deel heeft gerealiseerd. In tabel 6.1 is te zien hoeveel melkveehouders wel (en op welke wijze) of niet rekening houden met de afschaffing in hun bedrijfsvoering.

Tabel 6.1 Voorbereidingen melkveehouders op afschaffing melkquotering

<i>Wijze van voorbereiding op de afschaffing</i>	<i>Aantal respondenten</i>
○ verbeteren van mogelijkheden om te groeien na afschaffing (bv. verbeteren stallen)	8
○ geen groei meer in melkproductie (voor de afschaffing)	7
○ (kleine) doorgroei in melkproductie en melkquotum	10
○ kostprijs verlagen/ schulden aflossen	8
○ geen voorbereidingen: gewoon door groeien	1
○ geen voorbereidingen: alles blijft gelijk	8

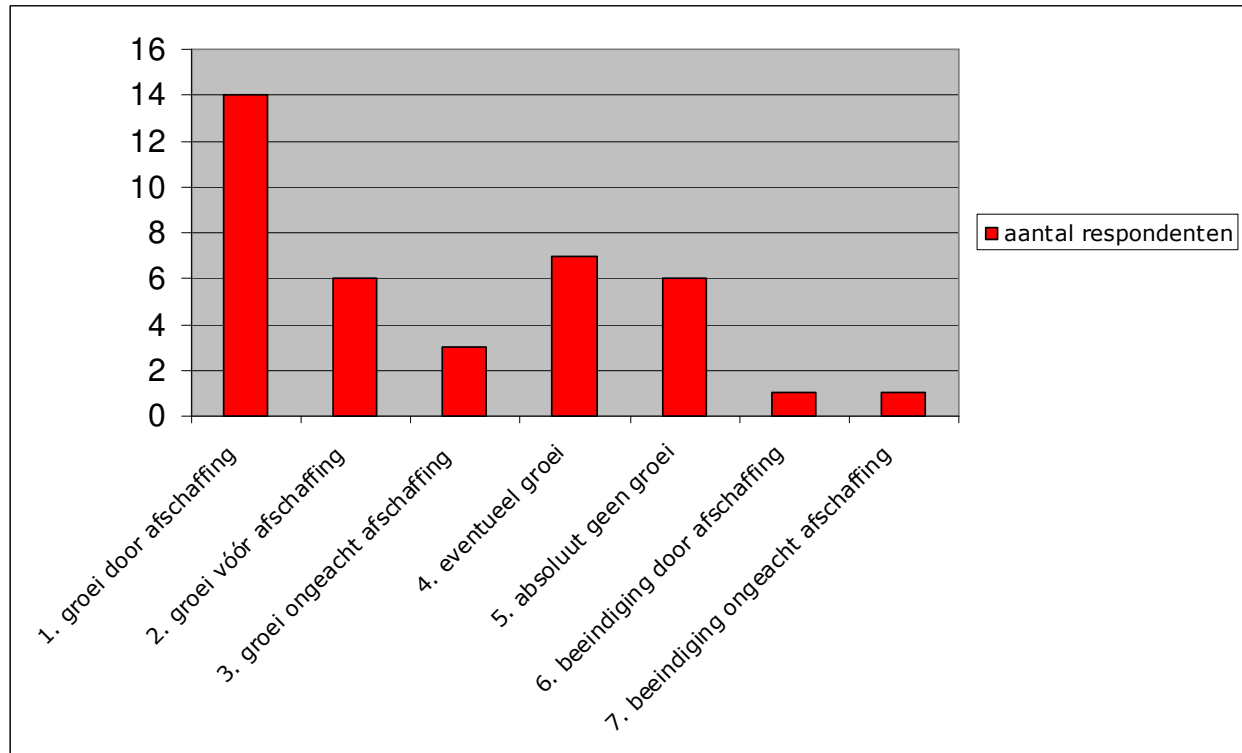
Het blijkt dat de meeste melkveehouders wel voorbereidingen treffen in hun bedrijfsvoering op de afschaffing van het melkquotum, slechts negen van de achtendertig melkveehouders zeggen geen veranderingen aan te brengen in hun bedrijfsvoering. Het totale aantal gevolgde voorbereidingen in tabel 6.1 is overigens groter dan achtendertig, dit is te verklaren doordat één melkveehouder meerdere voorbereidingen kan treffen. Uit de tabel blijkt dat de meest voorkomende voorbereiding onder de respondenten de strategie van groeien in productie voor de afschaffing van het melkquotum is. Dit lijkt onlogisch, aangezien groei na de afschaffing veel voordeliger is. De melkveehouders die voor deze strategie kiezen, geven echter aan dat ze de omvang van hun bedrijf nog voor de afschaffing op een hoger niveau willen hebben. Dit is volgens hen nodig om "tegen die tijd klaar te zijn voor productie tegen lagere inkomsten (melkprijs)".

Uit tabel 6.1 blijkt dat enkele melkveehouders momenteel bezig zijn met het optimaliseren van de mogelijkheden om de productie na de afschaffing van het melkquotum te vergroten. Dit doet vermoeden dat er daadwerkelijk uitbreidingsplannen bij melkveehouders zijn als gevolg van de afschaffing van het melkquotum. Dit vermoeden wordt bevestigd door de melkveehouders door het beantwoorden van de vraag of zij plannen hebben om hun melkproductie te vergroten of verkleinen na de afschaffing van het melkquotum. Deze (groei)plannen van de melkveehouders zijn terug te zien in figuur 6.1. Veertien van de achtendertig ondervraagde melkveehouders geven aan groeiplannen te hebben als gevolg van de afschaffing van het melkquotum (nummer 1 in figuur 6.1). De melkveehouders geven aan dat deze groei voornamelijk zal plaatsvinden na de afschaffing van de quoteringregeling, maar dat de groei mogelijk al voor de afschaffing wordt ingezet door de dalende kosten van melkquotum, dat voor de afschaffing nog benodigd is voor productie uitbreiding.

Naast deze veertien melkveehouders die uitbreidingsplannen hebben na de afschaffing van het melkquotum, zijn er ook nog zes melkveehouders die aangeven al voor de afschaffing te willen groeien (nummer 2 in figuur 6.1). Deze groep heeft deze plannen ook als gevolg van de afschaffing van het melkquotum. Zij vergroten hun productie echter al voor de daadwerkelijke afschaffing omdat ze hun bedrijf klaar willen maken voor de marktsituatie na de afschaffing. In de figuur is ook te zien dat er enkele melkveehouders zijn die wel plannen hebben om te groeien, maar dat deze plannen onafhankelijk zijn van de quoteringafschaffing. Deze bedrijven geven aan hun gewone groei vast te willen houden, ongeacht de afschaffing (nummer 3). Verder is er nog een categorie die aangeeft in de interviews dat ze in eerste instantie geen groeiplannen hebben, maar als dat wel noodzakelijk blijkt te zijn door veranderende kosten of opbrengsten, wel zullen uitbreiden. Of deze groep (nummer 4) zal uitbreiden is dus

afhankelijk van de kosten en opbrengsten in de periode na de afschaffing van het melkquotum.

Figuur 6.1 (Groei)plannen van melkveehouders

Naast deze groepen met (eventuele) groeiplannen zijn er onder de respondenten ook melkveehouders die aangeven absoluut niet van plan zijn te zullen gaan groeien. Enerzijds doordat de melkveehouders van plan zijn hun bedrijf te beëindigen, anderzijds doordat de melkveehouders geen grotere productieomvang willen of nastreven (nummer 5). Een veel gehoorde reden hiervoor is dat de melkveehouders niet nog meer tijd in hun bedrijf willen steken. De melkveehouders die aangeven hun bedrijf te willen beëindigen zijn in twee categorieën te verdelen. Een deel dat het bedrijf beëindigt als gevolg van de afschaffing van het melkquotum (nummer 6). Doordat er geen toekomst meer gezien wordt in het voortzetten van het bedrijf, is men van plan het melkquotum te verkopen voor de afschaffing. Het andere deel van de plannen om het bedrijf te beëindigen is onafhankelijk van de afschaffing van het melkquotum, hier speelt de leeftijd de belangrijkste rol (nummer 7).

In de interviews is de melkveehouders ook gevraagd naar de mogelijke plannen omtrent bedrijfsverplaatsing als gevolg van de afschaffing van het melkquotum. Slechts één van de achtendertig respondenten gaf aan dat bedrijfsverplaatsing werd gezien als een optie in de toekomst. Concrete plannen voor bedrijfsverplaatsing zijn dus niet aanwezig bij de respondenten. Er kan dus verondersteld worden dat in de toekomst de melkproductie op dezelfde plaatsen gerealiseerd zal worden dan tegenwoordig het geval is.

In de subparagraaf 5.2.2 is gemeld dat het uitgevoerde interview bestaat uit twee categorieën vragen. Een categorie die ingaat op de huidige bedrijfskenmerken, en een categorie die ingaat op de plannen van de betreffende melkveehouder als gevolg van de afschaffing van de melkquotering. Dit is gedaan met het doel om te onderzoeken of er een verband bestaat tussen de huidige bedrijfskenmerken en de toekomstplannen van

het betreffende bedrijf. Een bedrijfskenmerk waarvan verwacht kan worden dat het van invloed is op de toekomstplannen is de huidige omvang van het melkveebedrijf. Na het uitvoeren van de Chi-kwadraat toets is een statistisch verband echter niet aangetoond. Ook met andere bedrijfskenmerken waarnaar onderzoek is gedaan (zie bijlage), is geen verband gevonden aangetoond.

Figuur 6.2 Geen verband bedrijfsomvang en toekomstplannen

		plannen als gevolg van de afschaffing van de melkquotering			Total
		uitbreidingsplannen als gevolg van de afschaffing	eventueel uitbreiding als gevolg van afschaffing	geen uitbreiding als gevolg van afschaffing	
categorie omvang wat betreft melkproductie	melkproductie lager dan 500.000 kg melk per jaar	6	3	4	13
	melkproductie hoger dan 500.000 per jaar	15	4	6	25
Total		21	7	10	38

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	,678	2	,712
Likelihood Ratio	,676	2	,713
Linear-by-Linear Association	,483	1	,487
N of Valid Cases	38		

Het bepalen van de grenzen tussen de verschillende omvangcategorieën wat betreft de melkproductie is uiteraard discutabel. Om de indeling zo objectief mogelijk te maken, is in dit onderzoek gebruik gemaakt van de verdeling die het Landbouw Economische Instituut (LEI) in haar studies hanteert. De scheiding tussen grote en kleine bedrijven wat betreft melkproductie die het LEI gebruikt, ligt op een productieomvang van 500.000 kg melk per jaar (Berkum, van et al., 2006).

De toekomstplannen van de melkveehouders bestaat uit drie categorieën. De eerste categorie heeft uitbreidingsplannen als gevolg van de afschaffing van de melkquotering. Melkveehouders uit de tweede categorie willen misschien uitbreiden als dat noodzakelijk blijkt te zijn gezien de toekomstige omstandigheden. De derde categorie melkveehouders heeft geen uitbreidingsplannen als gevolg van de afschaffing van de melkquotering.

De Chi-kwadraat toets is een geschikte toets om een verband tussen twee variabelen aan te tonen. De toets stelt echter wel voorwaarden aan de data (Norušis, 2002). De data afkomstig uit de interviews voldoet aan deze voorwaarden. Uit het significantieniveau blijkt of er een verband bestaat tussen de betreffende variabelen in de populatie. Het significantieniveau moet kleiner zijn dan 0,05 om een verband aan te tonen. Het significantieniveau is in deze toets 0,712, zoals blijkt uit figuur 6.2. Het is dus niet aangetoond dat er een verband tussen de huidige omvang van de melkveebedrijven wat betreft melkproductie en de toekomstplannen als gevolg van de afschaffing van de melkquotering.

6.3 Veranderingen binnen de melkveehouderijsector

Uit deze individuele plannen van de melkveehouders die naar voren zijn gekomen in de interviews kunnen vervolgens de gevolgen voor de gehele sector worden opgetekend.

Naast de informatie verkregen uit de interviews, zal hiervoor ook informatie uit eerdere studies worden gebruikt.

Uit de voorgaande paragraaf blijkt dat er zeker groeiplannen zijn binnen de gehele sector. Er zijn namelijk in totaal twintig melkveehouders die vanwege de afschaffing van het melkquotum hun productie willen uitbreiden. Daar komt nog bij dat er ook een groep melkveehouders is die misschien uitbreidt als de toekomstige situatie daarom vraagt. Naast al deze bedrijven die willen groeien, zijn er slechts twee bedrijven die hun productie willen inkrimpen door de productie te beëindigen. Hieruit blijkt dat de gehele productie binnen de sector zal stijgen. Hoe groot deze stijging zal zijn, is moeilijk te zeggen op basis van deze cijfers. Daarvoor moet worden gekeken naar de omvang van deze voorgenomen groei van de melkveehouders. Hoewel de melkveehouders hier wel naar is gevraagd in de interviews, is het lastig om hier duidelijke uitspraken over te doen. De melkveehouders weten namelijk nog niet precies hoe groot de productiegroei zal zijn (als het al bekend is dat de productie zal groeien). De melkveehouders geven aan dat dit voor een groot deel zal afhangen van de financiële situatie van de bedrijven in de toekomst. Hoewel de cijfers dus vrij onzeker zijn, schommelen de groeiverwachtingen van de melkveehouders met groeiplannen tussen een groei van enkele procenten per jaar en een verdubbeling van de melkproductie op het betreffende bedrijf. De gemiddelde bedrijfsgroei van de respondenten die aangeven hun productie uit te willen breiden als gevolg van de afschaffing van de melkquotering, zit ongeveer tussen de dertig en veertig procent. Maar zoals gezegd zijn deze cijfers erg onzeker.

Om met meer zekerheid uitspraken te kunnen doen over de groei van de melkproductie en andere veranderingen binnen de gehele melkveehouderijsector moet er naar eerdere studies worden gekeken. De uitkomsten van deze studies bieden meer zekerheid doordat ze onder een groter aantal respondenten zijn uitgevoerd. Een ander punt is dat deze onderzoeken landelijk zijn uitgevoerd, terwijl het onderzoek voor deze studie zich richtte op Noord-Nederland. Daar komt bij dat een ander deel van de eerdere studies gebaseerd is op modelberekeningen. In deze modelberekeningen moeten echter wel specifieke aannames worden gemaakt, waardoor de uitkomst misschien afwijkt van de werkelijkheid. Dit kan worden gezien als een nadeel van de modelberekeningen, omdat de zekerheid van de uitkomsten afneemt. Een voordeel van deze methode is echter dat vele variabelen meegenomen worden in de berekeningen van de modellen, wat de zekerheid van de uitkomsten juist doet toenemen.

Uit een publicatie van AgriDirect (2006) blijkt dat 30,4% van de melkveehouders wil uitbreiden en capaciteit bijkopen. Uit de cijfers blijkt ook dat 60% van de respondenten door wil blijven gaan zoals nu, terwijl zo'n 4% van de ondervraagden zegt het bedrijf te willen beëindigen. Voor slechts 1% van de melkveehouders is bedrijfsverplaatsing onderdeel van de toekomstplannen.

In dit onderzoek van AgriDirect zijn de melkveehouders echter gevraagd naar hun toekomstplannen op een relatief korte termijn vergeleken met de interviews die zijn uitgevoerd in het kader van deze studie. Daar komt bij dat het onderzoek van AgriDirect (2006) niet specifiek gericht is op toekomstplannen als gevolg van de voorgenomen afschaffing van het melkquotum. Door deze verschillen in de onderzoekszetters zijn de uitkomsten van het onderzoek van AgriDirect (2006) verminderd bruikbaar in deze studie naar de toekomstige veranderingen in de melkveehouderijsector als gevolg van de afschaffing van het melkquotum. Toch geven deze uitkomsten aan dat een groot deel van de melkveehouders haar productie wil vergroten, terwijl maar een klein deel van de melkveehouders van plan is de productie in te krimpen. Ook komt naar voren dat bedrijfsverplaatsing vrijwel niet aan de orde komt in de toekomstplannen van de melkveehouders.

Een studie die wel specifiek ingaat op de gevolgen binnen de melkveehouderijsector als gevolg van de afschaffing van het melkquotum komt van Van Berkum et al. (2006). Hierin worden verschillende toekomstscenario's losgelaten op de melkveehouderijsector met behulp van het computermodel DRAM. Dit staat voor *Dutch Regional Agriculture Model*.

Voor een uitleg over het gebruik en de werking van dit model wordt hier verwezen naar de publicatie van Van Berkum et al. (2006, p. 8).

Eén van de doorgerekende scenario's gaat uit van een afschaffing van het de melkquotering in 2015. Uit deze berekening volgt dat de totale melkproductie zal stijgen met 21% in de gehele melkveehouderijsector ten opzichte van de totale melkproductie in 2002. Deze productiestijging zal voornamelijk plaatsvinden op relatief grote bedrijven (28%), terwijl de totale productie van de relatief kleine bedrijven zal afnemen (13%). Hieruit valt af te leiden dat een afschaffing van het melkquotum leidt tot een versnelde schaalvergroting en verdere concentratie van de productie op de relatief grote bedrijven in vergelijking tot de Ausgangssituatie van het model (Van Berkum et al., 2006 p. 22). Het aandeel van de relatief grote bedrijven zal dus stijgen ten opzichte van de kleinere bedrijven. Om hoeveel bedrijven het gaat, is volgens Van Berkum et al. (2006) moeilijk in te schatten. Aangezien een deel van de bedrijven zal stoppen met de melkproductie, een ander deel de productie zal uitbreiden of gelijk houden, terwijl het ook mogelijk is dat er nieuwkomers op de zuivelmarkt komen. Deze groepen zijn moeilijk te kwantificeren, waardoor het lastig is om een schatting te maken van het aantal melkveehouderij bedrijven na de afschaffing. Op basis van enkele aannames heeft Van Berkum et al. (2006) toch een berekening gemaakt van de structuurveranderingen binnen de melkveehouderijsector als gevolg van de afschaffing van de melkquotering. De uitkomsten zijn te zien in tabel 6.2.

Tabel 6.2 Schatting aantal melkveehouderijbedrijven 2015

	<i>Referentiewaarde (2002)</i>	<i>Afschaffing quotering (2015)</i>
Categorie	Aantal bedrijven	% verschil t.o.v. referentie
o Groot	9700	-7% (9021)
o Klein	6200	-18% (5084)
o <i>Totaal</i>	<i>15900</i>	<i>-11% (14151)</i>

(Naar: Van Berkum et al., 2006)

Uit de tabel blijkt dat het aantal melkveehouderijbedrijven met 11% zal afnemen. De grootste afname vindt plaats in de categorie van de relatief kleine bedrijven. Het gaat om een voorspelling op de korte termijn tot 2015. Op de lange termijn kunnen de cijfers hoger uitvallen, vanwege onvoorziene veranderingen binnen de sector (Van Berkum et al., 2006). Als kanttekening moet hier bij worden gemaakt dat het alleen gaat om de afname van het aantal bedrijven als gevolg van de afschaffing van het melkquotum. Naast deze afname spelen de huidige schaalvergrotingsprocessen dus ook nog een rol.

In het voorgaande is genoemd dat Van Berkum et al. (2006) een melkproductie stijging van 21% heeft berekend in de periode na de afschaffing van het melkquotum. Naast deze studie zijn ook andere onderzoeken verricht naar de toekomstige melkproductie. De Commissie van de Europese Gemeenschappen (2002) heeft berekend dat de zuivelproductie na de afschaffing 12,6% zal stijgen. De grootste productiestijging zal volgens deze berekening plaatsvinden in de verse zuivelproducten, omdat de vraag hiernaar hard zal stijgen. Deze stijging van de melkproductie geldt echter voor geheel Europa. Hoe groot de stijging zal zijn in Nederland is in dit document niet gespecificeerd. Wel is aangegeven dat de productie het hardst zal groeien in de regio's waar de sector momenteel het meest ontwikkeld is. De melkveehouderijsector van Nederland mag tot deze groep worden gerekend (Commissie van de Europese Gemeenschappen, 2002). Op basis van deze studie mag er dus van worden uitgegaan dat de melkproductie in Nederland met meer dan 12,6% zal stijgen.

Het computermodel DRAM is behalve door Van Berkum et al. (2006) ook gebruikt in het onderzoek van Berkhout et al. (2002). Op basis van enkele aannames met betrekking tot de toekomstige situatie is in deze studie berekend dat het aantal melkkoeien met 30%

zal stijgen na de afschaffing van het melkquotum ten opzichte van de jaren voor de afschaffing. Door deze toename van het aantal melkkoeien en de toename van de melkproductie per koe wordt een stijging van de melkproductie met 40% voorspeld na de afschaffing van het melkquotum (Berkhout et al., 2002).

Uit de berekening van Berkhout et al. (2002) blijkt dat de melkproductie het snelst zal stijgen op de bedrijven waar de melkproductie per koe relatief hoog is. Deze bedrijven hebben dezelfde hoeveelheid koeien als bedrijven met een lagere productie per koe, zodat hun kosten ongeveer even hoog zijn, terwijl de opbrengsten op deze bedrijven wel beduidend hoger zijn. Hierdoor hebben de bedrijven met een relatief hoge productie per koe een sterkere concurrentiepositie.

Als de uitkomsten van deze eerdere studies worden vergeleken met de uitkomsten van de interviews die zijn gehouden in het kader van dit onderzoek, dan vallen vele overeenkomsten op. Als eerste overeenkomst kan worden genoemd dat alle onderzoeken een groei van de melkveehouderijsector voorspellen. Deze groei bestaat enerzijds uit de toename van het aantal melkkoeien, anderzijds uit de toename van de totale melkproductie. De toename van deze twee zaken worden ook door alle onderzoeken voorspeld. De hoogte van de groeiverwachting van de melkproductie is echter wel verschillend. In de eerder uitgevoerde studies wordt een stijging van de melkproductie in Nederland verwacht tussen de 20% en 30%. Terwijl uit de interviews een groei tussen 30% en 40% naar voren komt.

Een andere overeenkomst tussen uitkomsten van de onderzoeken is dat bedrijfsverplaatsing als gevolg van de afschaffing van de melkquotering nauwelijks een reële optie is voor melkveehouders. Nog een overeenkomst is dat in de onderzoeken wordt verwacht dat de melkveebedrijven steeds groter zullen worden. Er wordt dus niet alleen verwacht dat de gehele melkveehouderijsector zal groeien, maar dat ook de individuele melkveebedrijven zullen groeien.

Een belangrijk verschil tussen de uitkomsten van de eerder uitgevoerde onderzoeken en uitkomsten van de interviews uitgevoerd in het kader van dit onderzoek is dat de eerdere onderzoeken voorspellen dat het aantal melkveebedrijven flink zal dalen, terwijl uit de interviews van dit onderzoek nauwelijks naar voren komt dat een deel van de melkveehouders hun activiteiten willen beëindigen, waardoor het aantal bedrijven zal dalen. Dit is waarschijnlijk te verklaren door het feit dat de andere onderzoeken gebaseerd zijn op berekeningen, terwijl dit onderzoek gebaseerd is op interviews met melkveehouders. Veel melkveehouders kiezen vaak niet bewust voor bedrijfsbeëindiging, maar worden vaak gedwongen door (financiële) omstandigheden. Om deze reden komt uit de interviews waarschijnlijk een relatief laag aantal bedrijfsbeëindigingen naar voren, vergeleken met de uitkomsten van de berekeningen. In de berekeningen wordt namelijk wel rekeningen gehouden met de (financiële) omstandigheden.

Zoals gezegd is een groot deel van de berekeningen gedaan op basis van aannames over de toekomstige situatie als het melkquotum is afgeschaft. Door deze aannames kan de uitkomst van de berekeningen afwijken ten opzichte van de werkelijke gevolgen van de afschaffing van het melkquotum. Een ander punt waardoor de toekomstige situatie moeilijk in is te schatten, komt door de afhankelijkheid van de hoogte van de melkprijs in de toekomstige situatie. Zoals uit de interviews ook blijkt (zie figuur 6.1), hebben sommige melkveehouders in eerste instantie geen plannen tot uitbreiding, maar als er zich een verandering van de kosten of opbrengsten (de melkprijs) voordoet dan wel. Op deze invloedrijke rol van de melkprijs zal in de volgende paragraaf verder worden ingegaan.

6.4 Afhankelijkheid van de melkprijs

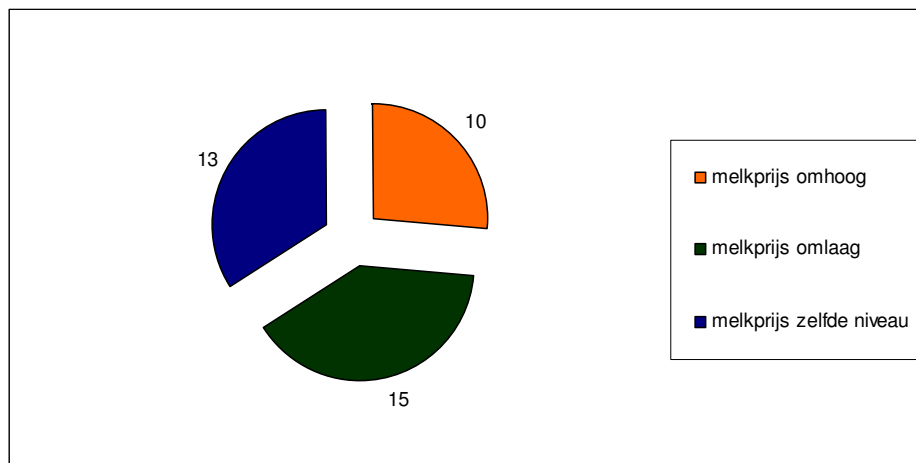
De hoogte van de melkprijs in de toekomstige situatie is momenteel moeilijk te voorspellen. Dit komt doordat er in de afgelopen periode sprake is geweest van minimumprijzen in de Europese zuivelsector, terwijl in de toekomstige situatie de prijzen

zullen worden bepaald door de interactie tussen de vraag en aanbod naar zuivelproducten. De hoogte van de melkprijs heeft echter grote invloed op de toekomstige situatie binnen de melkveehouderijsector. Dit komt niet alleen doordat de uitbreidingsplannen van sommige melkveehouders afhangen van de hoogte van de melkprijs, maar ook doordat de hoogte van de melkprijs min of meer bepaalt tegen welke bedrijfsomvang nog rendabel geproduceerd kan worden.

Voordat ingegaan zal worden op de toekomstige hoogte van de melkprijs, volgt eerst een overzicht van de hoogte van de melkprijs gedurende de afgelopen jaren. Sinds 2001 is de melkprijs die de melkveehouders betaald krijgen gedaald tot het jaar 2006. In het huidige jaar 2007 is echter een stijging zichtbaar van de melkprijs. Volgens de verwachtingen zal de melkprijs gemiddeld stijgen met 4% ten opzichte van 2006. Oorzaken voor de stijging zijn een toenemende vraag op de wereldmarkt voor zuivelproducten en een tegenvallend aanbod uit Australië (LTO Nederland, 2007). In de toekomstige periode na de afschaffing van de melkquotering zal de melkprijs ook fluctueren door de marktwerking. Zoals hierboven is gemeld, is dit van invloed op de uitbreidingsplannen. Wat betreft de verwachtingen omtrent de hoogte van de melkprijs in de toekomstige situatie zal in het volgende deel verder ingegaan worden.

In de interviews is de melkveehouders ook gevraagd naar hun verwachting met betrekking tot de hoogte van de melkprijs na de afschaffing van het melkquotum. Het blijkt dat de verwachtingen onder melkveehouders hierover flink uiteen lopen.

Figuur 6.3 Verwachtingen hoogte melkprijs van melkveehouders

Een deel verwacht dat de melkprijs zal stijgen in de toekomst doordat de wereldvraag naar zuivelproducten volgens hen zal stijgen. Het grootste deel van de respondenten denkt echter dat de melkprijs zal dalen door het ontstaan van een groter aanbod van melk door de afschaffing van de melkquotering. Hiernaast is er nog een groep die verwacht dat de melkprijs rond het huidige niveau zal blijven schommelen, er wordt wel een vergroting van het aanbod verwacht, maar deze zal vrijwel worden opgeheven door de vergroting van de vraag. De verwachtingen omtrent de hoogte van de melkprijs zijn terug te zien in figuur 6.3.

Alle respondenten geven echter wel aan te denken dat de melkprijs meer zal schommelen dan de afgelopen periode. Dit komt door het ontstaan van marktinvoeden in de toekomst.

Naast de verwachtingen van de melkveehouders, zijn er ook berekeningen gemaakt over de toekomstige hoogte van de melkprijs. Volgens De Bont et al. (2003) is het moeilijk

om te voorspellen hoe hoog de melkprijs zal worden, maar is het vrijwel zeker dat deze zal gaan dalen, hoeveel is dus onbekend. Uit berekeningen, waarin wederom aannames worden gemaakt, blijkt dat de melkprijs in Nederland met 16% zal dalen, naar een hoogte van ongeveer 26 cent (De Bont et al., 2003). Deze daling zal voornamelijk worden veroorzaakt door de groei van het aanbod van zuivelproducten.

De marktprijs voor zuivelproducten zal in de toekomst tot stand komen door de werking van de wereldwijde vraag en aanbod van melk. De marktprijs voor zuivelproducten zal wereldwijd dus rond hetzelfde niveau komen te liggen, hiermee zullen de opbrengsten voor melkveehouders wereldwijd ook min of meer gelijk worden. Op regionale schaal kunnen er zich echter kleine verschillen voordoen in de hoogte van de melkprijs. Het is namelijk mogelijk dat er marktprijsverschillen ontstaan tussen regio's. Dit komt door de transportkosten die de prijs van producten uit andere werelddelen relatief duur maken. Ook de bederfelijkheid van het product speelt een rol. Zuivelproducten zoals boter of melkpoeder zijn relatief lang houdbaar, maar dagverse zuivelproducten zoals melk zijn beperkt houdbaar, waardoor wereldwijde handel onmogelijk is. Er kunnen dus verschillende marktgebieden, met verschillende melkprijzen ontstaan voor deze beperkt houdbare producten.

In de huidige situatie voorafgaand aan de afschaffing van de melkquotering in Europa is de marktprijs voor zuivelproducten echter wereldwijd rond hetzelfde niveau. Hier komt bij dat de hoogte van de wereldwijde melkprijs afhankelijk is van regionale aanbod- of vraagveranderingen. Volgens De Bont et al. (2003) mag om deze redenen worden aangenomen dat in de periode na afschaffing van de melkquotering de marktprijs voor melk wereldwijd op ongeveer hetzelfde niveau zal zijn.

In tegenstelling tot de opbrengsten, zijn de kosten van de melkveehouders wereldwijd zeer verschillend. Volgens De Bont et al. (2003) zijn regio's of werelddelen waar de productiefactoren gemakkelijk toegankelijk zijn en relatief goedkoop aan te wenden zijn voor de productie in het voordeel ten opzichte van andere regio's. De Nederlandse melkveehouderij kent echter een relatief hoge kostprijs door relatief dure productiefactoren. Dit maakt de positie van de melkveehouderijsector in Nederland kwetsbaar wanneer de melkprijs daalt als gevolg van de afschaffing van het melkquotum. Toch zal er door schaalvergroting voortzetting mogelijk zijn in de melkveehouderijsector in Nederland (De Bont et al., 2003). Dit wordt ook onderstreept door de Rabobank (2004). De Rabobank is de grootste kredietverstrekker in de Nederlandse melkveehouderijsector, en doet vanwege deze reden ook onderzoek naar de kansen en mogelijkheden in deze sector als de melkquotering wordt afgeschaft. Uit deze onderzoeken blijkt dat er wel degelijk bestaansmogelijkheden zijn voor de melkveehouderij in Nederland. Dit neemt niet weg dat na de afschaffing de productie in de melkveehouderijsector efficiënter moet worden om wereldwijd te kunnen concurreren (Rabobank, 2006). Doordat de melkprijs in de toekomst steeds meer door marktwerking zal ontstaan, dient er in de toekomst marktgerichter gewerkt te worden, ondernemerschap zal belangrijker worden. Voor een deel van de bedrijven zal schaalvergroting de oplossing zijn, terwijl andere melkveehouders verbreding na zullen streven (Rabobank, 2004).

Naast deze nadruk op de efficiëntie van het productieproces, moet de sector zich ook onderscheiden op de wereldmarkt door kwalitatief goede producten. Dit is mogelijk door het aanbieden van zogenaamde merkproducten, hierdoor gaat de toegevoegde waarde van de melkproducten omhoog. Hierdoor zullen consumenten beter bereid zijn om een hogere prijs te betalen voor de Nederlandse zuivelproducten. Dit is te vergelijken met het proces dat zich momenteel afspeelt op de zuivelmarkt door het aanbieden van zogenaamde Weidezuivel, dat tegen een relatief hoge prijs wordt verkocht.

Deze ontwikkelingsstrategie is een reële mogelijkheid voor de Nederlandse sector aangezien de Nederlandse zuivelproducten altijd van een relatief goede kwaliteit zijn geweest (De Vlieger, 2004).

Hoewel de hoogte van de melkprijs in de toekomstige situatie na de afschaffing van het melkquotum van grote invloed zal zijn op de uitbreidingsplannen van de melkveehouders en op het niveau waarop de schaalvergroting zich doorzet binnen de sector, zijn er volgens verschillende berekeningen haalbare mogelijkheden voor de melkveehouderij in Nederland. De melkprijs is moeilijk te voorspellen. Verwacht wordt dat hoe lager de melkprijs zal zijn, hoe verder de schaalvergrotingsprocessen zich doorzetten. Dit zou een extra groei van de gemiddelde omvang per bedrijf betekenen.

6.5 Uitvoerbaarheid en wettelijke mogelijkheden van productie uitbreidingen

In de voorgaande paragrafen zijn de uitbreidingsplannen en groeiverwachtingen binnen de melkveehouderijsector aan bod gekomen. In de berekeningen en de interviews is echter alleen gelet op de plannen van de melkveehouders en de veranderingen binnen de sector op basis van veranderende marktomstandigheden als de quotering wordt afgeschaft. De plannen en groeiverwachtingen zijn dus nog niet getoetst aan de planologische beperkingen waar de sector mee te maken heeft. Dat zal in deze paragraaf gedaan worden. De melkveehouderijsector heeft zoals elke bedrijfstak uiteraard met diverse regelgeving van doen in de bedrijfsvoering. Voor dit onderzoek is alleen regelgeving van belang die betrekking heeft op de (verandering van de) omvang van melkveebedrijven. Om deze reden zullen de bovengenoemde verwachte structuurveranderingen binnen de melkveehouderij alleen worden getoetst aan dit deel van regelgeving.

Ten eerste is de reguliere regelgeving die van toepassing is op het uitbreiden of aanpassen van een bedrijf of bedrijfsgebouw van toepassing (Den Hartog et al., 2004). Hiermee wordt de bouwvergunning bedoeld. Voor melkveebedrijven dient naast deze bouwvergunning in het geval van bedrijfsuitbreiding ook een milieuvergunning te worden aangevraagd. Als er aan de eisen van deze vergunningen wordt voldaan, is uitvoering van de plannen toegestaan. Deze vergunningen stellen echter geen limieten aan de maximale omvang van een bedrijf, zodat ze in principe geen beperking opleveren voor de uitbreidingsplannen in de sector (zie paragraaf 6.2 en 6.3). In het geval dat de voorgenomen uitbreidingsplannen niet passen binnen het bestaande bouwvlak van het melkveebedrijf, ontstaan er echter wel problemen. Om in deze situatie toch uit te breiden dient het bestemmingsplan te worden gewijzigd. Deze procedure duurt minstens twee jaar. De uitbreidingsplannen kunnen zo dus worden vertraagd, maar vinden op langere termijn toch doorgang. Echter, sommige gemeentes geven aan niet bereid te zijn om mee te werken aan deze wijziging van het bestemmingsplan. Zij willen een limiet stellen aan de omvang van het bouwvlak van melkveehouderijbedrijven, waardoor er ook een limiet wordt gesteld aan de groei van de bedrijven. Welke gemeentes dit zijn, hoe groot de limiet van de bouwvlakken zal zijn, en wat de precieze gevolgen zullen zijn voor de groeimogelijkheden van melkveebedrijven is onbekend, en dit vereist hierom nader onderzoek.

De regelgeving met betrekking tot de mestproductie is een ander punt uit de wetgeving dat van invloed is op de bedrijfsuitbreidingen. Deze mestwetgeving is geregeld in de zogenaamde gebruiksnormen. Hierin is de bemesting per hectare gelimiteerd (zie ook paragraaf 2.4). Een melkveehouder kan dus niet zomaar het aantal koeien verhogen. Hiervoor moet namelijk een oplossing worden gezocht voor de extra geproduceerde mest. Er moet meer landbouwgrond worden aangewend om deze extra mest over uit te rijden, of het moet worden afgezet op de mestmarkt (Min. LNV, 2007b). Beide opties brengen extra kosten met zich mee, en zijn dus als een beperking te zien voor de uitbreidingsplannen. Uit onderzoek van Den Hartog et al. (2004) blijkt ook dat melkveehouders voornamelijk deze mestregelgeving als belemmering ervaren.

Een ander punt dat de melkveehouders als belemmering ervaren is het gevoerde beleid op het gebied van dierwelzijn (Den Hartog et al., 2004). Dit komt doordat deze regelgeving in Nederland vaak vooruitloopt op de Europese regels, waardoor de eisen in Nederland hoger liggen. Dit is in principe geen beperking voor de bedrijven met uitbreidingsplannen, maar het verslechtert de concurrentiepositie van de Nederlandse melkveehouderij wel, in een situatie waarin marktwerking steeds sterker zal worden.

Van de voorgaande beperkingen uit de wetgeving, kan de mestwetgeving als de belangrijkste gezien worden. De reguliere bouw- en milieuvergunningen kunnen namelijk aangeduid worden als eenmalige beperkingen. Wanneer de vergunningen zijn verleend, is er geen sprake meer van een beperking, tenzij er wederom groeiplannen zijn. Op de korte termijn wordt dit echter niet realistisch geacht. De mestwetgeving is echter een terugkerende beperking, aangezien ieder jaar aan de gebruiksnormen voldaan moet worden. Door deze gebruiksnormen staat dus vast hoeveel landbouwgrond elke melkveehouder nodig heeft (of in eigendom of gebruikt via mestafzet) om zijn mest uit te rijden. Hierdoor staat de totale hoeveelheid landbouwgrond die door de melkveehouderijsector wordt gebruikt ook vast. Als het aantal melkkoeien, en dus de mestproductie, stijgt binnen de sector door de uitbreidingsplannen, zal er meer grond aangewend moeten worden door de melkveehouders in de sector. Omdat de totale beschikbare hoeveelheid landbouwgrond in Nederland aan een limiet is gebonden, is de mestwetgeving dus daadwerkelijk een beperkende factor te noemen voor de groeiverwachtingen binnen de melkveehouderijsector.

Nu de beperkende factoren genoemd zijn, is het op zijn plaats om een kanttekening te plaatsen bij de uitbreidingsplannen van de melkveehouders, zoals die naar voren zijn gekomen uit de interviews. Doordat er meer landbouwgrond moet worden aangewend in het geval van bedrijfsuitbreiding, is het onwaarschijnlijk dat de toekomstplannen van de melkveehouders ook allemaal werkelijkheid zullen worden. Er geven namelijk veel meer melkveehouders aan te willen groeien in hun melkproductie dan dat er melkveehouders zijn die hun productie willen krimpen of beëindigen. Hierdoor zal er meer vraag zijn naar extra landbouwgrond van melkveehouders die willen uitbreiden dan dat er landbouwgrond vrijkomt van melkveehouders die hun productie verkleinen. Aangezien er een limiet zit aan de totale beschikbare landbouwgrond in Nederland, zet het mestbeleid met haar beperkende werking dus vraagtekens bij de haalbaarheid van de toekomstplannen van alle melkveehouders gezamenlijk. Het is mogelijk dat de melkveehouders te optimistisch zijn over hun plannen als gevolg van de afschaffing van de melkquotering, zodat niet alle plannen gerealiseerd zullen worden.

Het is echter ook mogelijk dat de melkveehouderijsector landbouwgrond zal overnemen ten koste van andere veehouderijsectoren. Hierdoor zou het relatief hoge aantal uitbreidingsplannen toch (deels) mogelijk worden. Of verwacht wordt dat de groei van de melkveehouderijsector mogelijk is en of deze groei ten koste zal zijn van andere veehouderijsectoren, zal in het volgende hoofdstuk worden behandeld.

6.6 Conclusie

In de inleiding van dit hoofdstuk is aangekondigd dat de eerste drie onderzoeksvragen beantwoord zullen worden in dit hoofdstuk. De betreffende onderzoeksvragen gaan in op de reacties van melkveehouders als gevolg van de afschaffing van de melkquotering, op de veranderingen voor de gehele melkveehouderijsector door deze afschaffing en op de uitvoerbaarheid van deze plannen gelet op de regelgeving.

Uit de interviews die zijn uitgevoerd in het kader van dit onderzoek is gebleken dat een groot deel van de melkveehouders plannen heeft om de productie uit te breiden als gevolg van de afschaffing van de melkquotering. Veertien van de achtendertig respondenten willen na de afschaffing uitbreiden, terwijl zes melkveehouders aangeven uit te willen breiden vóór de afschaffing. Zeven andere respondenten geven aan

misschien uit te breiden als de toekomstige (financiële) situatie daar om vraagt. Tegenover deze respondenten met uitbreidingsplannen staan twee respondenten die aangeven de productie te willen beëindigen. Slechts één hiervan zegt dit van plan te zijn als gevolg van de afschaffing van de melkquotering.

Uit de afzonderlijke plannen van de melkveehouders valt te concluderen dat er meer groeiplannen zijn, dan plannen om de productie te verlagen. Hier zijn gevolgen voor de gehele melkveehouderijsector uit af te leiden. Voor het onderzoeken van deze gevolgen zijn ook eerdere studies naar dit onderwerp bestudeerd. Mogelijke gevolgen voor de melkveehouderijsector die naar voren komen, zijn een groei van de sector wat betreft het aantal melkkoeien en wat betreft de omvang van de melkproductie. De stijging van de melkproductie zal ongeveer rond 30% zijn als gevolg van de afschaffing van de melkquotering. Een ander gevolg van de afschaffing, dat naar voren komt uit het onderzoek, is dat de gemiddelde omvang van de melkveehouderijbedrijven zal groeien. Een andere conclusie uit eerder uitgevoerde onderzoeken is dat het aantal melkveehouderijbedrijven zal afnemen, dit blijkt echter niet uit de interviews die zijn uitgevoerd in het kader van dit onderzoek.

Veel van deze uitbreidingsplannen en de gevolgen voor de gehele melkveehouderijsector zijn afhankelijk van de hoogte van de melkprijs in de toekomstige situatie. Deze zal afhankelijk zijn van omstandigheden op de wereldmarkt. Door deze afhankelijkheid van de melkprijs, kunnen de gevolgen van de afschaffing van de melkquotering enigszins afwijken van de genoemde verwachtingen.

Wat betreft de planologische beperkingen voor de uitbreidingsplannen kan geconcludeerd worden dat het mestbeleid de grootste beperkende factor is. Het mestbeleid verplicht een melkveehouder namelijk om extra landbouwgrond aan te wenden als het aantal melkkoeien op het bedrijf stijgt. Dit komt doordat er een limiet wordt gesteld aan de hoeveelheid mest die mag worden uitgereden op één hectare landbouwgrond. Het mestbeleid heeft via deze beperkende werking mogelijk ook ruimtelijke gevolgen voor het platteland als gevolg. Hier zal in het volgende hoofdstuk verder op worden ingegaan.

7. Ruimtelijke veranderingen platteland

7.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk zijn de eerste drie onderzoeksvragen beantwoord. Deze gingen alledrie in op de (uitvoerbaarheid van de) plannen van de melkveehouders, en de verwachtingen binnen de melkveehouderijsector als de melkquotering wordt afgeschaft. Tot dusver is er nog één onderzoeksvraag onbeantwoord gebleven. Dit is de vraag naar de ruimtelijke veranderingen op het platteland als gevolg van de structuurveranderingen binnen de melkveehouderijsector, zoals die in het voorgaande hoofdstuk zijn beschreven. In dit hoofdstuk zal de vertaalslag worden gemaakt van deze toekomstige structuurveranderingen binnen melkveehouderijsector naar de ruimtelijke veranderingen op het platteland. Hiermee zal de vierde onderzoeksvraag worden beantwoord. De ruimtelijke veranderingen worden door twee factoren bepaald. De eerste factor is de onderzochte structuurverandering binnen de melkveehouderij als gevolg van de afschaffing van het melkquotum. Hier zal in de volgende paragraaf op worden ingegaan. Ten tweede brengt de beperkende rol van de mestwetgeving ook ruimtelijke veranderingen met zich mee. Dit zal worden uitgelegd in paragraaf 7.3.

7.2 Ruimtelijke veranderingen als gevolg structuurverandering

Uit het voorgaande hoofdstuk blijkt dat naar alle waarschijnlijkheid veranderingen op zullen treden in de structuur van de melkveehouderijsector als gevolg van de afschaffing van de melkquotering. Deze structuurveranderingen zullen op het platteland waarneembaar zijn. In figuur 4.1 is reeds getoond welke delen van het Nederlandse platteland worden betiteld als 'landbouw platteland'. De landbouw neemt in deze gebieden een groot deel van het grondgebruik in beslag. Dit zijn de gebieden op het platteland waar mogelijk ruimtelijke veranderingen, als gevolg van de veranderingen binnen de melkveehouderijsector, optreden.

Ten eerste is gebleken uit de analyse van de plannen van de melkveehouders dat een groot deel de productie willen uitbreiden (zie figuur 6.1). Meer dan de helft van de ondervraagde melkveehouders zegt haar melkproductie te willen uitbreiden als gevolg van de afschaffing van het melkquotum. Een deel heeft deze groei gepland voor de afschaffing, het andere deel wil deze groei na de afschaffing realiseren. Daar komt nog bij dat een ander deel van de respondenten aangeeft, bereid te zijn uit te breiden als de omstandigheden daar in de toekomst om vragen. Het eerste ruimtelijke gevolg dat wordt verwacht, is dus dat een groot deel van de melkveehouderijbedrijven groter zal worden op het platteland. Dit blijkt ook uit tabel 6.1. Hierin wordt aangegeven dat het aandeel van de bedrijven met een relatief hoge melkproductie zal groeien in het totale aantal van de melkveebedrijven. Het aandeel van de relatief kleine bedrijven neemt dus logischerwijs af. Dit proces van schaalvergroting speelt echter al decennia lang een rol binnen de melkveehouderijsector, maar uit het onderzoek blijkt dat de afschaffing van de melkquotering het proces waarschijnlijk zal versnellen.

Ook blijkt dat de totale melkproductie waarschijnlijk flink zal stijgen. Hoe hoog deze stijging zal zijn is moeilijk te voorspellen, en is afhankelijk van enkele toekomstige factoren zoals de melkprijs. Maar uit verschillende berekeningen blijkt dat deze stijging van de melkproductie waarschijnlijk rond de 30% zal zijn. Deze cijfers komen ongeveer overeen met de resultaten van de interviews die zijn uitgevoerd. Deze stijging van de melkproductie zal worden veroorzaakt door een stijging van het aantal melkkoeien, en een stijging van de productie per koe.

Met betrekking tot de ruimtelijke veranderingen voor het platteland kan dus een daling van het aantal melkveebedrijven worden genoemd. Dit zal leegstand veroorzaken van vele bedrijfsgebouwen, tenzij er andere passende functies worden gevonden. De bedrijven die wel worden voortgezet, zullen voornamelijk gevestigd zijn op plaatsen waar

de omstandigheden relatief goed zijn, met het oog op mogelijkheden voor schaalvergroting (Van der Ploeg, 2001). Naar alle waarschijnlijkheid zal de landbouw dus voornamelijk blijven bestaan op plaatsen die het meest geschikt zijn voor de vergroting van de productie. De bedrijven zullen namelijk gemiddeld groter zijn dan tegenwoordig. Het ontstaan van Megabedrijven binnen de melkveehouderijsector wordt echter niet verwacht. Geen enkele respondent geeft aan plannen in deze richting te hebben. Het is echter wel mogelijk dat partijen die momenteel niet een melkveebedrijf hebben of niet actief zijn binnen de sector dergelijke megabedrijven op starten. Hier is verder geen onderzoek naar gedaan.

Indien dergelijke partijen plannen hebben om deze megabedrijven op te starten, is het mogelijk dat zij in de problemen komen met de planologische beperkingen. Daarnaast geeft Van der Ploeg (2001) aan dat de grootschalige melkveehouderij zich niet optimaal in Nederland kan ontwikkelen door de dure productiefactoren. Ook als het melkquotum wordt afgeschaft, zijn de productiefactoren duur door de relatief hoge grondprijzen.

De verwachte toename van het gemiddelde aantal koeien per bedrijf zal de weidegang van de melkkoeien waarschijnlijk negatief beïnvloeden. Op relatief grote bedrijven gaan de melkkoeien namelijk minder vaak de wei in. Dit terwijl het principe van 'de koe in de wei' steeds meer gewaardeerd wordt door burgers (Van der Ploeg, 2001).

7.3 Ruimtelijke veranderingen als gevolg van mestbeleid

Uit de vorige paragraaf is gebleken dat de verwachte groei binnen de melkveehouderijsector als gevolg van de afschaffing van het melkquotum, directe gevolgen zal hebben voor de ruimtelijke inrichting van het platteland. Hiernaast zorgt het gevoerde mestbeleid in Nederland, dat eerder al besproken is, indirect ook voor ruimtelijke veranderingen. Hoe deze ruimtelijke veranderingen worden veroorzaakt, zal in deze paragraaf worden beschreven.

Effecten grondgebruik

Zoals aan de orde is gekomen, zal de melkveehouderijsector meer landbouwgrond aan moeten wenden als het aantal melkkoeien zal stijgen. Dit wordt verplicht door de zogenaamde gebruiksnormen uit het mestbeleid. De extra landbouwgrond zal echter ook noodzakelijk zijn om voedergewassen te telen voor de extra melkkoeien. Een belangrijk voedergewas voor melkkoeien is gras. Het is dan ook te verwachten, dat wanneer het aantal melkkoeien stijgt, het areaal grasland ook zal toenemen. Berkhout et al. (2002) hebben in hun scenarioberekeningen eveneens onderzoek gedaan naar deze effecten op het grondgebruik als gevolg van de afschaffing van de melkquotering. Uit de berekeningen blijkt dat het areaal grasland met 8% zal toenemen. Ook wordt er verwacht dat er meer maïs zal worden verbouwd. Dit zal volgens de berekeningen voornamelijk ten koste gaan van het areaal waar in de huidige situatie graan wordt geteeld.

Tabel 7.1 Veranderingen omvang en samenstelling grondgebruik

	<i>Basissituatie (2003)</i>	<i>Situatie na afschaffing</i>
<i>Gewas</i>		
o grasland	954	1018
o maïsland	243	256
o granen	204	155
o consumptieaardappelen	84	83
o suikerbieten	106	104
o overig	257	218
o <i>Totaal</i>	<i>1848</i>	<i>1833</i>

(Naar: Berkhout et al., 2002; berekeningen met DRAM)

In tabel 7.1 is te zien dat ook wordt verwacht dat de categorie *overig* zal afnemen na de afschaffing. Tot deze categorie behoren onder andere gronden die momenteel braak liggen of waar groentegewassen groeien.

Zoals in paragraaf 4.8 echter ook is gemeld, zijn er eventuele toekomstige ontwikkelingen op het gebied van het grondgebruik die de verwachtingen uit tabel 7.1 kunnen beïnvloeden. Met name van de teelt van energiegewassen bestaat de mogelijkheid dat deze zal toenemen in de toekomst. Doordat de Nederlandse en Europese politiek zich steeds meer richt op een duurzame energievoorziening, kunnen gewassen zoals biogasmaïs en koolzaad steeds een grotere oppervlakte landbouwgrond ingaan nemen (Borm et al., 2005). Als de teelt van deze gewassen winstgevender wordt dan het gebruik van landbouwgrond voor de melkveehouderijsector zullen de verwachtingen wat betreft grondgebruik veranderen. In de huidige situatie speelt de teelt van energiegewassen nog een kleine rol in het grondgebruik. Of de teelt van energiegewassen een belangrijkere plaats in zal gaan nemen, is volgens Borm et al. (2005) voornamelijk afhankelijk van de overheidssteun aan deze sector. Momenteel zijn de verwachtingen wat betreft het grondgebruik in de situatie na de afschaffing van de melkquotering dus zoals gepresenteerd in tabel 7.1. Het blijkt echter wel dat er eventuele processen zijn die hier verandering in kunnen brengen.

Vervolgens is ook onderzoek gedaan naar waar de stijging van de melkproductie en deze toename van het areaal grasland voornamelijk zal plaatsvinden. Dit zal vooral in de gebieden zijn die door Berkhout et al. (2002) worden omschreven als zandgebieden en veehouderijgebieden. In de weidegebieden zal de toename beperkt zijn, simpelweg omdat hier op de meeste percelen al gras wordt geteeld, zodat een uitbreiding moeilijk zal zijn. De gebieden die worden omschreven als zandgebied of veehouderijgebied, waar het areaal grasland en de melkproductie volgens de verwachtingen dus zullen stijgen, zijn het Zuidelijk zandgebied, Zuid Limburg, het Rivierklei gebied, het Oostelijk zandgebied, Het Centraal zandgebied, het Noordelijk zeeleigebied, de Hollandse IJsselmeer polders, het Zuidelijk zeeleigebied, de Veenkoloniën en overig Noord-Holland en overig Zuid-Holland. Het is dus de verwachting dat in de gebieden waar het grasland momenteel niet domineert, de teelt van grasland na de afschaffing van het melkquotum een grotere plaats innemen.

Effecten andere dierpopulaties

De verwachte stijging van het aantal melkkoeien heeft niet alleen effecten op het grondgebruik. Zoals gezegd, zal de melkveehouderijsector meer grond aanwenden voor de extra mestafzet. Deze extra landbouwgrond die de melkveehouderij volgens de verwachtingen in de toekomstige situatie zal gebruiken voor mestafzet, gaat ten koste van andere sectoren. Andere veehouderijsectoren, zoals de varkens- en pluimveesector kunnen deze grond dan niet meer gebruiken voor hun mestafzet, waardoor de varkens- en of kippenpopulatie noodgedwongen zal afnemen. Het mestbeleid bindt namelijk de hoeveelheid mest die per hectare uitgereden wordt aan een maximum. Doordat het aantal hectare landbouwgrond (in Nederland) gelimiteerd is, heeft de totaal geproduceerde en uitgereden mest ook een limiet. Hierdoor zal een stijging van de mestproductie in de ene veehouderijsector logischerwijs zorgen voor een daling van de mestproductie, veroorzaakt door een daling van het aantal dieren, in andere veehouderijsectoren. Van Berkum et al. (2006) spreken in dit verband van concurrentie op de mestafzetmarkt. Door de groei van de mestproductie stijgt namelijk de vraag naar mestafzetmogelijkheden. Doordat het aanbod van deze afzetmogelijkheden aan een limiet is gebonden, zullen de kosten voor mestafzet vanzelfsprekend stijgen. De sector binnen de veehouderij die deze kostenstijging het slechtst op kan brengen, heeft de slechtste concurrentiepositie binnen de veehouderij en zal krimpen ten opzichte van andere sectoren. Hoe de verhoudingen wat betreft concurrentie liggen binnen de veehouderijsectoren in de toekomstige situatie, is uiteraard afhankelijk van de toekomstige opbrengsten en kosten binnen de verschillende sectoren. Hier speelt de hoogte van de melkprijs wederom een belangrijke rol. Naast het uitrijden van mest, zijn

er meer mogelijkheden om mest af te zetten. Zo kan de mest ook geëxporteerd worden, of via mestverwerking worden afgevoerd. Dit zou voor een verlichting van de mestproblemen zorgen. Deze twee methoden spelen echter (nog) een kleine rol, waardoor de problematiek van de afzetmogelijkheden vrijwel onveranderd blijft op de korte termijn (Berkhout et al., 2002).

In de studie van Berkhout et al. (2002) is naar deze onderlinge verhoudingen tussen de veehouderijsectoren onderzoek gedaan. Uit de berekeningen volgt dat de melkveehouderijsector een sterke concurrentiepositie heeft. In tabel 7.2 is te zien hoe de veestapels binnen de verschillende sectoren naar verwachting zullen veranderen als gevolg van de afschaffing van de melkquotering en de werking van het mestbeleid. Volgens de berekeningen groeit de populatie melkkoeien aanzienlijk. Verwacht wordt dat dit voornamelijk ten koste zal gaan van het pluimvee, het vleesvee en de vleesvarkens.

Tabel 7.2 Omvang en samenstelling veestapels na afschaffing melkquotering

	<i>Basissituatie (2003)</i>	<i>Situatie na afschaffing</i>
<i>Veestapel</i>		
o Melkkoeien	1461	1852
o Vleesvee	514	307
o Vleeskalveren	700	763
o Fokzeugen	1148	1127
o Vleesvarkens	6005	5556
o pluimvee	90948	61557

(Naar Berkhout et al. 2002; Getallen *1000)

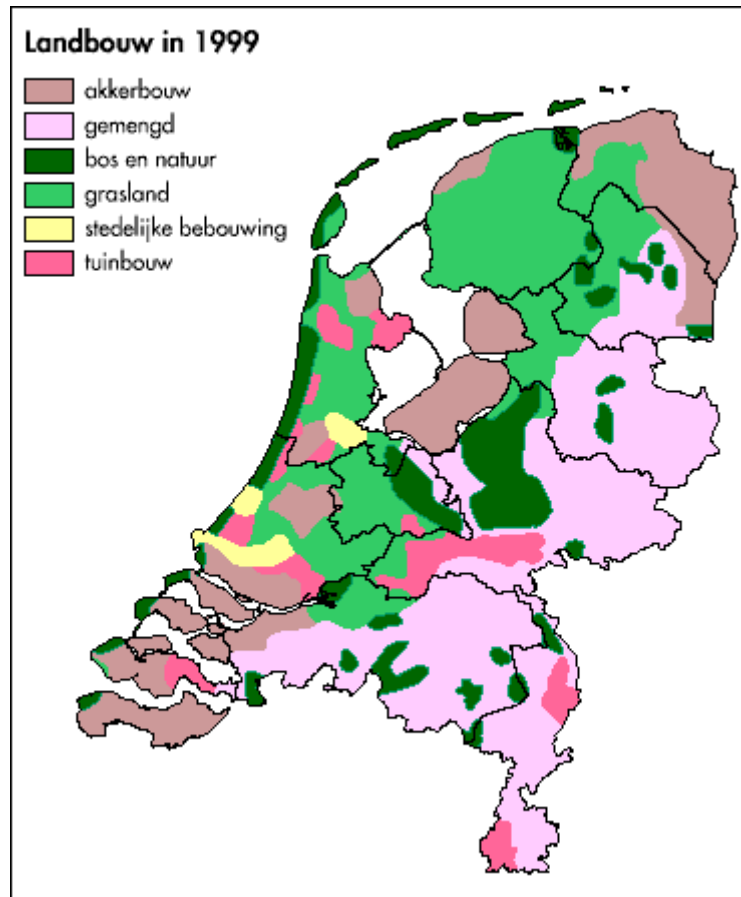
In de plattelandsgebieden die in de huidige situatie voor een belangrijk deel plaats bieden aan de sectoren die volgens de berekeningen van Berkhout et al. (2002) zullen afnemen, zullen in de toekomstige situatie volgens de verwachtingen dus veranderingen plaatsvinden wat betreft het vee dat er wordt gehouden. Dit zijn bijvoorbeeld regio's die tegenwoordig bekend staan om de vele varkens- en/of pluimveebedrijven. Dit zijn voornamelijk Noord-Brabant, Noord Limburg, Twente, de Achterhoek en de Veluwe. Hier zal naar verwachting het aandeel van de melkveehouderijsector steeds verder toenemen na de afschaffing van het melkquotum.

Regionale verschillen in groeimogelijkheden door mestwetgeving

De uitbreidingsplannen en groeiverwachtingen binnen de melkveehouderijsector zoals ze in het voorgaande hoofdstuk zijn beschreven, kunnen binnen Nederland regionaal gezien enkele verschillen vertonen. Deze verschillen in de regionale groeiverwachting worden veroorzaakt door het mestbeleid. De limieten voor mest per hectare gelden namelijk in geheel Nederland. Dit in tegenstelling tot de mestproductie, deze is in de huidige situatie niet overal gelijk in heel Nederland. Er zijn namelijk gebieden met een relatief hoge en gebieden met relatief lage mestproductie ten opzichte van de beschikbare landbouwgrond in de omgeving. In de gebieden met een relatief kleine mestproductie zijn meer mogelijkheden voor de voorgenomen groei in het aantal melkkoeien dan in de gebieden waar de omvang van de mestproductie nu al groot is. Dit komt doordat de mest in deze gebieden met relatief weinig mest nog dichtbij kan worden afgezet. Transportkosten worden zo namelijk voor een groot deel vermeden. Doornewaard et al. (2006) geven ook aan dat er een verschil zit tussen de mestafzetprijzen in gebieden met mestoverschotten en gebieden met mesttekorten. Dit leidt ertoe dat in gebieden die in de huidige situatie relatief gezien een lage mestproductie hebben, meer mogelijkheden zijn om de voorgenomen uitbreidingsplannen door te zetten. Hierdoor zal de groei van de melkveebedrijven waarschijnlijk verschillen tussen gebieden met een relatief hoge en een lage mestproductie. Gebieden met een relatief lage mestproductie ten opzichte van de beschikbare landbouwgrond zijn voornamelijk de gebieden waar de akkerbouwsector een

belangrijk deel van de landbouwgrond in beslag neemt. In figuur 7.1 is te zien in welke gebieden de akkerbouwsector het grondgebruik bepaald. In deze gebieden is over het algemeen dus sprake van een mesttekort, dit is overigens ook het geval voor de gebieden die worden aangegeven als *gemengd* in figuur 7.1. Hier zal de melkveehouderijsector na de afschaffing van de melkquotering dus ook meer mogelijkheden hebben om te groeien.

Figuur 7.1 Grondgebruik binnen de landbouwsector

(Bron: NRC Handelsblad, 1999)

Uit de interviews die zijn uitgevoerd in kader van dit onderzoek komt dit patroon ook naar voren. Melkveehouders in gebied waar een mesttekort is, voelen het mestbeleid veel minder als een bedreiging of beperking dan melkveehouders in gebieden met een mestoverschot. Vooral melkveehouders in akkerbouwgebieden hebben geen angst voor hun mogelijkheden om de extra mest af te zetten. Het gaat dan voornamelijk om melkveehouders in het oosten van de provincie Groningen of in de Veenkoloniën.

Gebieden met een relatief hoge mestproductie zijn voornamelijk gebieden waar de intensieve veehouderij zich heeft gevestigd. Sectoren binnen de intensieve veehouderij die van belang zijn, zijn voornamelijk de varkens- en pluimveesector. Uit het voorgaande is gebleken in welke gebieden deze sectoren zich voornamelijk hebben gevestigd. In deze mestoverschotgebieden heeft de melkveehouderijsector na de afschaffing van het melkquotum dus beperkte mogelijkheden om uit te breiden.

7.4 Conclusie

Zoals in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk is gemeld, is in dit hoofdstuk ingegaan op de vierde onderzoeksvraag. Deze onderzoeksvraag breidt voort op de eerste drie vragen die onderzoek doen naar de veranderingen binnen de melkveehouderijsector als gevolg van de afschaffing van de melkquotering. De vierde onderzoeksvraag doet vervolgens onderzoek naar de mogelijke ruimtelijke gevolgen voor het platteland als gevolg van deze veranderingen binnen de melkveehouderijsector.

Wat betreft de gebieden waar de ruimtelijke veranderingen zich voor kunnen doen, is te melden dat dit voornamelijk in gebieden zal zijn waar de landbouwsector een belangrijke rol speelt. In figuur 4.1 is te zien welke gebieden van het Nederlandse platteland hiertoe behoren.

De mogelijke ruimtelijke gevolgen voor de betreffende plattelandsgebieden die ontstaan als gevolg van de afschaffing van de melkquotering zijn in twee categorieën te verdelen. De eerste categorie wordt direct veroorzaakt door de structuurveranderingen binnen de melkveehouderijsector. De tweede categorie ruimtelijke veranderingen wordt veroorzaakt door de beperkende werking van de mestwetgeving.

Wat betreft de ruimtelijke veranderingen als gevolg van de structuurveranderingen binnen de melkveehouderijsector kan worden gemeld, dat uit het onderzoek is gebleken dat het aantal koeien in Nederland zal stijgen met ongeveer 30%. De koeienpopulatie zal dus waarschijnlijk groeien op het Nederlandse platteland. Hier komt bij dat het gemiddelde aantal koeien per bedrijf ook zal stijgen volgens de verwachtingen. Dit zal de weidegang van de koeien waarschijnlijk negatief beïnvloeden, waardoor de koeien minder zichtbaar worden op het Nederlandse platteland. Uit het onderzoek blijkt dat naast een stijging van de gemiddelde bedrijfsomvang, een afname van het aantal melkveehouderijbedrijven wordt verwacht. Dit proces van schaalvergroting zal dus worden versterkt door de afschaffing van de melkquotering. De schaalvergroting zal naar verwachting leegstand van melkveebedrijven veroorzaken. Daarnaast wordt verwacht dat de melkveehouderijbedrijven op de meest geschikte plaatsen wat betreft schaalvergroting hun activiteiten zullen voortzetten. In gebieden die hier niet toe behoren, zal het belang van de melkveehouderijsector afnemen.

Het gevoerde mestbeleid zal naar verwachting ook ruimtelijke verandering op het platteland teweeg brengen. Ten eerste zal de melkveehouderijsector meer landbouwgrond nodig zijn door de beperkende werking van het mestbeleid. Dit brengt een verandering in het agrarisch grondgebruik met zich mee. Er zal naar verwachting meer gras en maïs worden geteeld na de afschaffing van de melkquotering. Dit zal ten koste gaan het areaal graan. Naar verwachting zal deze verschuiving zich voornamelijk voordoen in zand- en veehouderijgebieden, en minder in weidegebieden.

Ten tweede zal de beperkende werking van het mestbeleid, door een stijging van het aantal melkkoeien, een daling van andere dierenpopulaties veroorzaken. Uit berekeningen blijkt dat voornamelijk de populaties pluimvee, varkens en vleesvee zullen afnemen. In de gebieden waar deze sectoren momenteel voornamelijk gevestigd zijn, zal de melkveehouderijsector een grotere plaats innemen.

De genoemde uitbreidingsplannen van melkveehouders blijken dus beperkt te worden door de mestwetgeving. Deze beperking blijkt niet in alle gebieden even groot te zijn. Er zijn namelijk gebieden met een mestoverschot en gebieden waar extra mestafzet nog wel mogelijk is. Hierdoor verschillen de mogelijkheden om de uitbreidingsplannen te realiseren voor verschillende gebieden. Naar verwachting zal de melkveehouderijsector dus voornamelijk groeien in regio's waar momenteel relatief veel mogelijkheden zijn voor extra mestafzet, zoals akkerbouwgebieden.

8. Conclusies

In dit onderzoek zijn de mogelijke ruimtelijke gevolgen op het platteland als gevolg van de afschaffing van de melkquotering bestudeerd. Dit is gedaan door eerst te onderzoeken hoe melkveehouders zullen reageren op de afschaffing van de melkquotering, om daarna de veranderingen binnen de gehele melkveehouderijsector in kaart te brengen. Ook is onderzocht of deze veranderingen mogelijk zijn, gezien de regelgeving. Vervolgens is onderzocht hoe deze veranderingen binnen melkveehouderijsector tot ruimtelijke gevolgen voor het platteland kunnen leiden. Hieronder zullen eerst de uitkomsten van deze vier deelaspecten van het onderzoek worden behandeld. Vervolgens zal op basis hiervan de centrale onderzoeksvraag worden beantwoord.

Wat betreft de plannen van de individuele melkveehouders, als gevolg van de afschaffing van de melkquotering, kan geconcludeerd worden dat een groot deel van de melkveehouders de melkproductie wil uitbreiden wanneer daar geen extra quotumaankoop meer voor nodig is. Twintig van de achtendertig respondenten geven namelijk aan uit te willen breiden als gevolg van de afschaffing van de melkquotering. Daarnaast zijn er nog zeven respondenten die bereid zijn hun melkproductie uit te breiden als de toekomstige omstandigheden daarom vragen. Slechts één respondent geeft aan de productie te willen inkrimpen als gevolg van de afschaffing van de melkquotering. De overige tien respondenten hebben geen toekomstplannen met betrekking tot de omvang van de melkproductie als gevolg van de afschaffing van de melkquotering. Uit deze afzonderlijke plannen kan worden geconcludeerd dat er verwacht mag worden dat de melkproductie na de afschaffing van de melkquotering flink zal stijgen. De precieze omvang van deze verwachte stijging is moeilijk vast te stellen op basis van de interviews. Veel respondenten geven aan dat de hoogte van de toekomstige productiegroei af zal hangen van de toekomstige omstandigheden. De hoogte van de melkprijs in de toekomstige situatie speelt hier een belangrijke rol in. Door de verwachting dat zowel de vraag naar als het aanbod van melk zal stijgen, is de hoogte van de melkprijs in de toekomstige situatie momenteel moeilijk te voorspellen. Om toch uitspraken te kunnen doen over de omvang van de melkproductiestijging is er in dit onderzoek gebruik gemaakt van berekeningen uit eerdere onderzoeken. Uit deze berekeningen blijkt ook dat een stijging van de melkproductie mag worden verwacht. De hoogte van deze stijging ligt naar verwachting rond 30%, dit is vergelijkbaar met de uitkomsten van de interviews. Deze stijging van de melkproductie mag ook worden verwacht op basis van de theorie zoals die behandeld is in hoofdstuk 4. Volgens economische theorieën zal de productie normaalgesproken toenemen als de marktvorm overgaat van een markt met quotering naar een marktvorm met volledige mededinging. Een andere verandering binnen de melkveehouderijsector die verwacht wordt, naast de verwachte productiestijging, is een stijging van het totale aantal melkkoeien binnen de melkveehouderijsector. Ook het aantal melkkoeien per bedrijf zal naar verwachting stijgen, de gemiddelde omvang per bedrijf zal dus toenemen als gevolg van de afschaffing van de melkquotering. Het aantal melkveehouderijbedrijven zal volgens de berekeningen juist afnemen. Verwacht wordt dat er na de afschaffing van de melkquotering 11% minder bedrijven zijn in de melkveehouderijsector ten opzichte van tegenwoordig. Dit proces van schaalvergroting (een afnemend aantal bedrijven en een groeiende gemiddelde omvang per bedrijf) speelt zich al decennia lang af binnen de sector, maar verwacht wordt dat de afschaffing van de melkquotering dit proces zal versnellen.

Uit het onderzoek naar de planologische en wettelijke beperkingen voor de uitbreidingsplannen binnen de melkveehouderijsector is gebleken dat naast de eenmalige bouw- en milieuvergunningen het huidige mestbeleid als grootste beperking gezien kan worden. Het mestbeleid hanteert namelijk zogenaamde gebruiksnormen waarin wordt bepaald hoeveel (dierlijke) mest er mag worden uitgereden per hectare. Als het aantal koeien stijgt, zal de hoeveelheid mest ook toenemen. Om deze extra mest uit te rijden, zal er meer landbouwgrond moeten worden aangewend door de werking van het

mestbeleid. Aangezien extra landbouwgrond schaars is, is er sprake van een beperkende werking van het mestbeleid.

De verwachte veranderingen binnen de melkveehouderijsector als gevolg van de afschaffing van de melkquotering en de beperkende werking van het mestbeleid leiden mogelijk tot enkele ruimtelijke gevolgen. Deze ruimtelijke gevolgen zullen zich naar verwachting voornamelijk voordoen in de gebieden waar de landbouwsector momenteel een belangrijke rol speelt. Een eerste mogelijke verandering op het platteland komt tot stand door de toename van het aantal koeien per bedrijf. Door deze toename zal de weidegang van de melkkoeien waarschijnlijk negatief worden beïnvloed. Dit komt doordat op de relatief grote bedrijven de koeien vaker op stal blijven staan dan op de relatief kleine bedrijven. Ten tweede zal het afnemende aantal melkveehouderijbedrijven leegstand veroorzaken. De melkveehouderijbedrijven zullen voornamelijk blijven bestaan op plaatsen die geschikt zijn voor schaalvergroting. Op plaatsen die hier niet toe behoren zal de sector dus van minder belang worden.

Door de beperkende werking van het mestbeleid zal de mogelijke groei van de melkveehouderijsector een stijgende vraag naar landbouwgrond veroorzaken. Dit heeft op zijn beurt gevolgen voor het grondgebruik op het platteland. Verwacht wordt dat door de uitbreidingsplannen het areaal gras- en maïsland zal toenemen, ten koste van de graanteelt. Dit proces zal zich voornamelijk voordoen in zand- en veehouderijgebieden.

De sector binnen de landbouw die het meest winstgevend is, zal volgens grondgebruiktheorieën de hoogste prijs bieden voor een hectare landbouwgrond. Het aandeel van de meest winstgevende sector in het grondgebruik zal hierdoor stijgen ten opzichte van de minder winstgevende sectoren. Uit de berekeningen blijkt dus dat het aandeel van de melkveehouderijsector zal toenemen in het grondgebruik. Verwacht wordt dus dat deze sector relatief winstgevend zal zijn. Toekomstige ontwikkelingen in de winstgevendheid per grondgebruikvorm kunnen hier echter veranderingen in brengen.

Aangezien het areaal landbouwgrond gelimiteerd is, is de totale mestproductie, door de werking van het mestbeleid, ook aan een limiet gebonden. Een toename van de mestproductie door de melkveehouderijsector als gevolg van de toename van het aantal koeien, zal dus leiden tot een afname van de mestproductie van andere sectoren binnen de veehouderij, dit wordt veroorzaakt door een afname van andere dierpopulaties. Verwacht wordt dat de omvang van de pluimvee- varkens- en vleesvee populaties zullen krimpen. Geconcludeerd kan worden dat in de gebieden waar deze drie sectoren momenteel veel voorkomen, het aandeel van de melkveehouderijsector zal groeien als gevolg van de afschaffing van de melkquotering.

De hoeveelheid geproduceerde mest is niet in alle plattelandsgebieden even groot. Er zijn regio's met mestoverschotten en mesttekorten. In regio's met mesttekorten bestaat nog ruimte voor groei van de mestproductie. Hieruit kan geconcludeerd worden dat er in deze gebieden met mesttekorten meer mogelijkheden zijn om de uitbreidingsplannen te realiseren, dit is voornamelijk het geval in akkerbouwgebieden.

Nu de uitkomsten van de vier deelaspecten van dit onderzoek zijn gemeld, kan de onderzoeksvraag die centraal staat in dit onderzoek worden beantwoord. De onderzoeksvraag is: *"welke ruimtelijke veranderingen zijn te verwachten op het platteland, en de inrichting van het platteland als gevolg van de afschaffing van het melkquotum in de nabije toekomst"*. Mogelijke ruimtelijke veranderingen op het platteland als gevolg van de afschaffing van de melkquotering zijn:

- grotere melkveehouderijbedrijven, voornamelijk op plaatsen waar een mesttekort is;
- een afname van het aantal melkveehouderijbedrijven, waardoor leegstand ontstaat;
- een verminderde weidegang van koeien;
- voornamelijk vestiging van de melkveehouderijbedrijven op plaatsen die geschikt zijn voor schaalvergroting;
- een toename van het aantal hectares gras- en maïsland, ten koste van graan;
- een daling van de vleesvee-, pluimvee en varkenssector ten opzichte van de melkveehouderijsector;

Literatuur

- AgriDirect (2006), Rundveescanner 2006. AgriDirect bv: Roggel;
- Berkhout, P., et al. (2002) Zuivelbeleid zonder melkquotering? Mogelijke gevolgen voor Nederland en de EU. LEI: Den Haag;
- Berkum S. van, et al. (2006), Europees zuivelbeleid in de komende jaren, wegen naar afschaffing van de melkquotering. LEI: Den Haag;
- Bolhuis E.E. et al. (1992), De positie van Nederland in het EG zuivelbeleid tijdens en na de invoering van de superheffing, In: Tijdschrift voor sociaal wetenschappelijk onderzoek van de landbouw. Vol 7, afl. 1, pp.31-48;
- Bont C.J.A.M. de, et al. (2003), De melkprijs in beweging, gevolgen van Europese zuivelhervorming voor de melkveehouderij. LEI: Den Haag;
- Borm, G. et al. (2005), Perspectieven energiegewassen voor agrarische bedrijven. Wageningen UR: Wageningen;
- Bruchem, C. van, & H. Rutten (1987), Invoering, toepassing en gevolgen van de superheffing in Nederland. LEI: Den Haag;
- Commissie van de Europese Gemeenschappen (2002), Verslag over de melkquota, een werkdocument van de Commissie. Europese Unie: Brussel;
- Conrad, J.M. (1999), Resource economics. Cambridge University Press: New York;
- Dirks, D.A.E. & R.A. Groeneveld (2006), Bedrijfseconomische effecten van agrarisch natuurbeheer op melkveebedrijven, perceptie van deelnemers aan de subsidieregeling agrarisch natuurbeheer. Wageningen UR: Wageningen;
- Doornewaard, G.J. et al. (2007), Toekomstrichtingen van melkveehouders in een Veranderende omgeving, resultaten en strategische plannen van Koeien & Kansenbedrijven ten opzichte van andere melkveebedrijven. LEI: Den Haag;
- Eijgelshoven P.J., A. Nentjes & L.J. van Velthoven (2004), Markten en overheid. Wolters-Noordhoff: Groningen;
- European Communities (2006), Simplification of the Common Agricultural Policy. Office for Official Publications of the European Communities: Luxemburg;
- Frouws, J. (1998), The contested redefinition of the countryside. An analysis of rural discourses in the Netherlands, In: Sociologia Ruralis. Vol. 38, afl. 1, pp.54-68;
- Giessen L.B. van der, (1985) Economische en structurele gevolgen van de superheffing. LEI: Den Haag;
- Haartsen, T. (2002), Platteland: boerenland, natuurterrein of beleidsveld? Een onderzoek naar veranderingen in functies, eigendom en representaties van het Nederlandse platteland. Nederlandse Geografische Studies, Utrecht, nr. 309.

- Hartog, L. Den, et al. (2004), Bewegingsruimte voor ondernemers, tien belemmeringen in wet- en regelgeving voor de veehouderij. Wageningen UR: Wageningen;
- Helming, J., A. Oskam & G. Thijssen (1991), A micro-economic analysis of dairy farming before and after the introduction of the milk quota system in the Netherlands. Wageningen Agricultural University: Wageningen.
- Hoop, D.W. de, T. de Haan & C.J.M. Wijnen (1989), Enkele notities over aspecten van het quotasysteem in de melkveehouderij. LEI: Den Haag;
- Huigen, P.P.P & D. Strijker (1997), Landbouw en samenleving, een proces van afstoten en aantrekken. NRLO-Rapport nr. 97/39.
- Krijger, A. (1986), Twee jaar superheffing in Nederland, In: Economisch-statistische berichten. Vol. 71, afl. 3584, pp.1189-1195;
- Krijger, A. (1991), Reacties Nederlandse melkveehouders op de superheffing. Elinkwijk: Utrecht;
- Kuhlman, T (2005), Landbouw of landschap? Ontwikkeling van grondgebruik in twee gebieden in Friesland, In: Agri-monitor, september 2005, LEI: Den Haag;
- Leeuw, A.C.J., de (2001), Bedrijfskundige methodologie: management van onderzoek, 4^e druk. Van Gorcum: Assen;
- LTO Nederland (2007), LTO-internationale melkprijsvergelijking 2006. LTO Nederland: Den Haag;
- Mansholt, S. (1986), Prijsverlaging, contingentering en areaalbeperking gewogen als middel tot productievermindering, minder is moeilijk in de Europese landbouw. In: Spil. Vol. 55, afl. 5, pp.5-20;
- McCann, P. (2001), Urban and regional economics. Oxford University Press: New York;
- Ministerie LNV (2006), Agenda voor een vitaal platteland, Meerjarenprogramma 2007-2013. Ando BV: Den Haag;
- Ministerie LNV (2007a), Marktordeningen zuivel. http://www.minlnv.nl/portal/page?pageid=116,1640994&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_document_id=110465&p_node_id=295055&p_mode=BROWSE#Zuivel. (bezoekt op 26-07-2007);
- Ministerie LNV (2007b), Introductiedossier ministerie LNV. Ministerie LNV: Den Haag;
- Norušis, M.J. (2002) SPSS 11.0, Guide to data analysis. Prentice Hall: New Jersey;
- NRC Handelsblad (1999), NRC Webpagina's, 1900 en nu. PCM Uitgevers: Amsterdam;

- Petrus, P. & W. Rienks (2005), Doorstart van een oude bedrijfstak in nieuwe ruimtelijke structuren, Hoe agrarisch is het toekomstige platteland? In: Spil, vol. 74, afl. 1, pp.15-20;
- Ploeg, B. van der (2001), Landbouw in perspectief van ruimtelijke ordening, In: Agri-monitor. Februari 2001, LEI: Den Haag;
- Ploeg, J.D. van der (2000), Rural development: From practices and policies toward theory. In: Sociologia Ruralis. Vol. 40, afl. 4, pp.391-408;
- Ploeg, J.D. van der (2002), Kleurrijk platteland, zicht op een nieuwe land- en tuinbouw. Koninklijke van Gorcum BV: Assen;
- Raad voor het Landelijk Gebied (2006), Buitenbeentjes en boegbeelden, advies over megabedrijven in de Nederlands land- en tuinbouw;
- Rabobank (2004), Tussen pressie en passie, het dilemma van de melkveehouder. Rabobankgroep: Utrecht;
- Rabobank (2006), Rabobank visie op de melkveehouderij. Rabobankgroep: Utrecht;
- Saccomandi, V. (1998), Agricultural market economies. A neo-institutional analysis of the exchange, circulation and distribution of agricultural products, Koninklijke Van Gorcum: Assen;
- Terluin, I.J. et al. (2005), De Plattelandseconomie in Nederland, een verkenning van definities, indicatoren, instituties en beleid. LEI: Den Haag;
- Vlieger, J.J. de (2004), Nederland en de wereldmarkt voor zuivelproducten. LEI: Den Haag;
- Wagemans, M.C.H. (2004), Van boerderij naar buurderij, op zoek naar een nieuwe organisatievorm op het platteland. Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster: Den Haag;
- Wheeler, J.O. (1998), Economic Geography (derde editie). John Wiley & sons: Danvers;
- Wilson, A. (2006), Marketing research, an integrated approach (tweede editie). Pearson Education: London;